

Economisch - Statistische Berichten

46e JAARGANG - 22 MAART 1961 - No. 2278

M.A.B. n.v.

K. C. SLIJK

Schiedamsevest 44 d - Rotterdam-1
Tel. 010 - 11 91 11 (2 lijnen)

*M*akelaars in onroerende goederen.
Vertrouwensopdrachten.

*A*dministraties voor Verenigingen
van Eigenaren (Appartementenwet)

*B*emiddeling bij aan- en verkoop
van appartementen (horizontale
verkoop). Specialisten sedert 1951.

★ TAXATIES bij aan- en verkoop,
voor successieaangiften, enz.

★ HYPOTHEKEN

GRATIS op aanvraag beschikbaar:
"M.A.B. n.v.-Nieuws" - ons maandblad, waarin
regelmatig aantrekkelijke aanbiedingen volledig
omschreven worden opgenomen.

Adviezen

bij de keuze

van

beleggingen

en het sluiten

van alle

verzekeringen

R. MEES & ZONEN

ROTTERDAM

vacatures

PROOST & BRANDT NV

Rusland 26
Amsterdam

zoekt voor de Papiergroothandel een

BEKWAAM INKOPER

Het betreft een beleidsfunctie, waarbij aan de
betrokkene hoge eisen worden gesteld ten aan-
zien van

- Branche-ervaring
- Internationale handelsroutine
- Leidinggevend vermogen

Slechts zij, die als zodanig op een beduidende
staat van dienst kunnen bogen, worden uitge-
nodigd te solliciteren.

Eigenhandig (niet met ballpoint)
geschreven brieven met uitvoe-
rige inlichtingen omtrent theo-
retische scholing, praktische ervaring en persoon-
lijke omstandigheden te richten aan de afdeling
Personeelzaken.

ECONOMISCH- STATISTISCHE BERICHTEN

Uitgave van de
Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: *Pieter de Hoogweg 118, Rotterdam-6.*
Telefoon redactie: (010 of 01800) 5 29 39. Administratie:
(010 of 01800) 3 80 40. Giro 8408.

Bankiers: *R. Mees en Zonen, Rotterdam. Banque de Com-
merce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening
260.34.*

Redactie-adres voor België: *Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steen-
weg 357, Gent.*

Abonnementen: *Pieter de Hoogweg 118, Rotterdam-6.*

Abonnementsprijs: *franco per post, voor Nederland en de
Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f. 29,-, overige landen
f. 31,- per jaar (België en Luxemburg B.fr. 400).*
Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts
worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Losse exemplaren van dit nummer 75 ct.

Aangetekende stukken in Nederland aan het Postkantoor
Westzeedijk, Rotterdam-6.

Advertenties: *Alle correspondentie betreffende advertenties
te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij
H. A. M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam (Telefoon
6 93 00, toestel 1 of 3).*

Advertentie-tarief f. 0,36 per mm. Contract-tarieven op aan-
vraag. Rubrieken „*Vacatures*” en „*Beschikbare krachten*”
f. 0,72 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt
zich het recht voor om advertenties zonder opgaf van
redenen te weigeren.

Het stakingsklimaat

Zoals de lezers zich herinneren hebben A. M. Ross en P. T. Hartman in een studie, die in hoofdzaak betrekking heeft op de periode 1900/1956, twaalf landen verdeeld over vier stakingspatronen ¹⁾. In zo'n patroon zijn de frequentie en de duur van de stakingen in verband gebracht met een aantal factoren, w.o. de organisatorische stabiliteit, de strijd om het leiderschap in en tussen de arbeidersbeweging(en), de verhouding tussen werkgevers en werknemers, de politieke partijen en de houding van de Overheid.

Het lijkt belangwekkend met de bovengenoemde auteurs deze stakingsbeïnvloedende factoren nader te bezien. Er zijn méér factoren, die van betekenis zijn voor het stakingsklimaat. De auteurs hebben zich echter beperkt tot de mogelijkheid van internationale vergelijking en het beschikbaar zijn van voldoende gegevens, overigens zonder naar een rigoureuze exactheid te streven.

De bestaansduur van een arbeidersbeweging kan een belangrijke graadmeter van de mogelijkheid van economische conflicten zijn. Immers, vele vakbewegingen hebben zich van een beginperiode van strijd om bestaan, erkenning en integratie in de volkshuishouding ontwikkeld naar de fase van het realiseren van deze doelstellingen. Ingrijpende veranderingen in het ledental kunnen echter nieuwe conflicten om de trouw van de arbeiders en om erkenning veroorzaken.

Een grotere agressiviteit op het stakingsfront is te verwachten wanneer vakbewegingsleiders zich moeten verdedigen tegen concurrenten in de lagere geledingen. Deze concurrenten trachten immers aan te tonen dat de leden worden „verkocht” door vermoeide, onverschillige of corrupte „bonzen”. Een scherpe rivaliteit tussen verschillende vakbewegingen vormt eveneens een potentiële bron van stakingen.

In het stadium van de opkomst van de vakbeweging trachten de werkgevers hun traditionele autoriteit te handhaven. Deze fase eindigt met het bereiken van een redelijk evenwicht van macht en rechten, waarna de bedrijfsconflicten hoofdzakelijk een economisch karakter verkrijgen. In een aantal landen echter heeft de evolutie van de verhoudingen tussen werkgevers en werknemers bijgedragen tot een sterke vermindering van de stakingsactiviteit.

Het is niet onbekend dat communistische invloed het

ontstaan van stakingen met een agitatiekarakter bevordert. Overigens is dit afhankelijk van o.a. de partijstrategie en van de ledensamenstelling.

In overeenstemming met de ervaring en de opinie van velen in ons land stellen de auteurs dat collectieve onderhandelingen op landelijk niveau door toporganen van werkgevers en werknemers, die de arbeidsmarkt als een geheel reguleren, het meest gunstige klimaat voor het weg-ebben van de stakingsactiviteit scheppen. Het voeren van onderhandelingen door werkgevers in organisatieverband begunstigt de arbeidsvrede. Bekwame verenigingsfunctionarissen voorkomen primitieve, emotionele werkgeversreacties en de vrees voor concurrentienadelen verdwijnt.

Evenmin onplausibel is de mening van Ross en Hartman dat politieke arbeiderspartijen, resp. aan de arbeiders verwante partijen, hebben bijgedragen tot het verminderen van het aantal stakingen. De staatsmacht rijkt nu eenmaal verder dan het middel van collectieve onderhandelingen; bovendien is politieke actie een meer waardig en respectabel middel dan staken. De nadelige electorale gevolgen bij de middengroepen van stakingen is een andere politieke factor van betekenis. Naast voldoende beïnvloeding van de vakbeweging door de partij, moeten er echter redelijke politieke perspectieven zijn.

Wat de rol van de Overheid betreft, wordt opgemerkt dat grotere activiteit als ondernemer, macro-economische planner en toezichhouder op de sociale verhoudingen een stakingsverminderend effect heeft.

Met het bovenstaande zijn tevens een aantal oorzaken van het wegebben van stakingen in de landen, die tot de Noordepese patronen behoren, vermeld. In mindere mate geldt dit proces eveneens voor de Verenigde Staten en Canada. Als een mogelijke andere oorzaak wijden de auteurs ook aandacht aan een eventuele verminderde stakingsneiging van de vakbewegingsleden. Zonder tot een definitieve uitspraak te komen wordt gewezen op de toename van de middengroepinkomens en de groei van het aantal „witte boorden”, die een betrekkelijk geringe stakingsneiging hebben.

Deze twee artikelen geven slechts een beknopte indruk van de studie van de auteurs. Hun belangwekkend boek, dat met een aangenaam kritisch besef van de relativiteit van veronderstellingen en waarderingen is geschreven en uitvoerig is gedocumenteerd, wordt dan ook ter lezing aanbevolen.

Rotterdam.

Drs. M. HART.

¹⁾ Zie „Stakingspatronen” in „E.-S.B.” van 15 maart 1961.

INHOUD

	Blz.		Blz.
Het stakingsklimaat, door Drs. M. Hart	299	Drs. A. C. R. Dreesmann met een naschrift van Prof. Dr. P. L. van der Velden	310
Revaluatie. De wisselkoers als instrument van structuurpolitiek, door Prof. Dr. H. J. Witteveen	300	Boekbesprekingen:	
De bevordering van de industriële ontwikkeling in België, door Drs. J. Balen	305	Dragoslav Avramovic (assisted by Ravi Gulhati): Debt servicing capacity and postwar growth in international indebtedness en Dragoslav Avramovic and Ravi Gulhati: Debt servicing problems of low-income countries 1956-1958, bespr. door Drs. E. L. Berg	313
Bedrijfsvergelijking gemeentelijke vervoerbedrijven?, door de gemeentelijke vervoerbedrijven te Amsterdam, Rotterdam en Den Haag	308	Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. C. D. Jongman	314
Arbeidstijdverkorting in de detailhandel, door			

COMMISSIE VAN REDACTIE: Ch. Glasz; L. M. Koyck; H. W. Lambers; J. Tinbergen; J. R. Zuidema.
 Redacteur-Secretaris: A. de Wit. Adjunct Redacteur-Secretaris: J. J. Hartemink.
 COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
 J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

Revaluatie

De wisselkoers als instrument van structuurpolitiek

Inleiding.

De revaluatie van de gulden, waarvan de Regering na de Duitse beslissing de noodzaak „als door een bliksemstraal belicht”¹⁾ heeft gezien, is voor onze gehele samenleving volkomen onverwacht gekomen. De reacties zijn tot nu toe in het algemeen zeer rustig geweest en veelal niet ongunstig. Uit het bedrijfsleven kwam echter van enkele kanten kritiek, bijv. van oud-minister Hofstra in het nummer van vorige week. De felle toon van deze critici is waarschijnlijk ten dele te verklaren uit het feit, dat met deze revaluatie een nieuwe lijn lijkt te zijn ingezet, die duidelijk afwijkt van de tot nu toe gangbare officiële zienswijze. Deze laatste is het meest principiële tot uitdrukking gekomen in het Jaarverslag van De Nederlandsche Bank over 1954. Nadat gewzen is op de uitspraak van de toenmalige Minister van Financiën, dat tot een autonome wijziging van de wisselkoers „slechts in extreme omstandigheden” zou kunnen worden overgegaan, wordt daar gesteld, dat men slechts te kiezen zou hebben tussen fluctuerende of vaste wisselkoersen en dat men in het laatste geval inflatoire of deflatoire bewegingen buiten onze grenzen noodgedwongen zou hebben te volgen²⁾. In deze zienswijze valt de huidige revaluatie stellig niet gemakkelijk te verklaren. Het lijkt moeilijk van „extreme omstandigheden” te spreken in een jaar, dat door de Secretaris-Generaal van Economische Zaken in dit tijdschrift werd ingeleid met de opmerking, dat de „wensdroom der economen, het stabiele en dynamische optimum” vervuld leek³⁾. Het is dan ook zeker niet onbegrijpelijk, dat men zich afvraagt, waar wij nu aan toe zijn en of wij niet het internationaal vertrouwen hebben geschokt.

Als uitgangspunt voor een beschouwing over de revaluatie lijkt het daarom nodig om ons allereerst nog eens duidelijk voor ogen te stellen, wat karakter en bedoeling zijn van het internationale betalingsstelsel, dat is neergelegd in de overeenkomst van Bretton Woods, waarbij ook ons land zich heeft aangesloten. In artikel IV, dat de wisselkoersen behandelt, gaat deze overeenkomst er inderdaad van uit, dat de leden-staten met het Internationale Monetair Fonds samenwerken om de stabiliteit van de wisselkoersen te bevorderen (Sec. 4.a.). Anderzijds echter wordt in Section 5 de mogelijkheid geopend om in overleg met het Fonds tot een ordelijke aanpassing van de wisselkoers te komen, indien dit nodig is om een „fundamental disequilibrium” te herstellen. Onder (f) wordt deze richtlijn duidelijk omschreven:

„The Fund shall concur in a proposed change . . . if it is satisfied that the change is necessary to correct a fundamental

¹⁾ Handelingen Tweede Kamer, blz. 724.

²⁾ Jaarverslag van De Nederlandsche Bank 1954, blz. 18 en 19.

³⁾ G. Brouwers: „Point counter point” in „E.-S.B.” van 4 januari 1961. Overigens voegt de heer Brouwers aan de geciteerde opmerking zelf onmiddellijk een uiteenzetting toe over de spanningen, die onder de oppervlakte aan het werk zijn.

disequilibrium. In particular, provided it is so satisfied, it shall not object to a proposed change because of the domestic social or political policies of the member proposing the change”.

Deze formulering wijst er onmiskenbaar op, dat het mogelijk zou zijn de wisselkoers aan te passen bij een door de interne politiek van een land geschapen situatie.

Voor een nadere uitleg van de bedoeling van dit artikel kunnen wij het beste te rade gaan bij J. M. Keynes en Harry D. White, die als vertegenwoordigers van de Engelse en Amerikaanse Regeringen een zeer belangrijk aandeel in de besprekingen van Bretton Woods hebben gehad. Keynes heeft in zijn uiteenzetting van de plannen voor het House of Lords geen enkele twijfel gelaten over het karakter van het nieuwe stelsel. Het was, naar zijn mening, „the exact opposite” van de door hem zo bestreden gouden standaard. Deze laatste zag hij als

„a system under which the external value of a national currency is rigidly tied to a fixed quantity of gold which can only honorably be broken under *force majeure*; and it involves a financial policy which compels the internal value of the domestic currency to conform to this external value as fixed in terms of gold”⁴⁾.

Hiertegenover stelt hij, dat het nieuwe plan

„provides that its external value should be altered if necessary so as to conform to whatever *de facto* internal value results from domestic policies, which themselves shall be immune from criticism by the Fund”.

Ook Harry White heeft de flexibiliteit van de wisselkoers, die de overeenkomst van Bretton Woods inhoudt, uitdrukkelijk verdedigd. Hij contrasteert de *stabiliteit* van wisselkoersen, waarnaar het Internationale Monetair Fonds moet streven met *rigiditeit* en stelt deze tegenover elkaar als „strength and brittleness”. Hij wijst erop, dat bij bepaalde structurele verschuivingen een aanpassing van de wisselkoers het juiste geneesmiddel *kan* zijn⁵⁾.

De koerswijziging, die Bretton Woods mogelijk heeft gemaakt, is intussen in de tot voor kort gangbare opvatting nog maar nauwelijks overgenomen. De opvatting, dat men tot koersaanpassing „slechts in extreme omstandigheden” zou mogen overgaan vertoont een grotere gelijkenis met de aanpassing in het stelsel van de gouden standaard dan met Keynes' visie op Bretton Woods. Deze interpretatie, waarmee men in belangrijke mate weer in de „old faith” dreigde terug te vallen, heeft het bezwaar, dat zij een devaluatie desnoods acceptabel kan achten, maar veel

⁴⁾ J. M. Keynes: „The International Monetary Fund”, toespraak voor het House of Lords op 23 mei 1944, herdrukt in „The New Economics”, uitgeg. door S. E. Harriss, blz. 375 en 376. Keynes sprak hier vóór de eigenlijke bijeenkomst van Bretton Woods over de plannen, die in hoofdtrekken geheel klaar waren.

⁵⁾ H. D. White: „The Monetary Fund: Some Criticisms Examined”, Foreign Affairs, januari 1945, blz. 199.

moeilijker tot een revaluatie zal besluiten. Deflatoire tendenties zal men immers gemakkelijker als „extreme omstandigheden” beschouwen dan inflatoire spanningen⁶⁾. Een land; dat een dergelijke opvatting zou volgen, zou onvermijdelijk meer moeten infleren dan andere landen⁷⁾.

Nu de beslissing tot revaluatie van mark en gulden de weg geopend lijkt te hebben voor een meer consequente en meer symmetrische toepassing van de gedachten van Bretton Woods, is het inderdaad van belang om voor de wisselkoers „een nieuwe plaats in de economisch-politieke voorstellingswereld in Nederland te vinden”, zoals de redactionele beschouwing in dit tijdschrift het twee weken geleden formuleerde.

Het „fundamental disequilibrium”.

Om de gevallen af te grenzen, waarin het gebruik van de wisselkoers als instrument van economische politiek aangewezen kan zijn, zullen wij nadere inhoud moeten geven aan het begrip van de fundamentele evenwichtsverstoring, dat in de overeenkomst van Bretton Woods het beslissende criterium vormt. De evenwichtsverstoring, waarom het hier gaat, zal in de eerste plaats de *betalingsbalans* betreffen. Om „fundamenteel” te zijn zal het gebrek aan evenwicht op de betalingsbalans een meer *blijvend* karakter moeten hebben en uit *dieperliggende* oorzaken moeten voortkomen. Het zal derhalve niet louter een gevolg mogen zijn van een *tijdelijk* uiteenlopen van de conjunctuur en daarmee van de bezettingsgraad der produktiefactoren in verschillende landen. Evenmin zal het m.i. zijn oorzaak slechts mogen hebben in een *verschil in de mate van bezetting* der produktiefactoren, ook al zou dat over een reeks jaren blijven voortbestaan. Een betalingsbalansoverschot, dat een gevolg zou zijn van een tekortschieten van de binnenlandse vraag, waardoor onderbezetting optreedt, zal te genezen zijn door globale maatregelen, die de koopkracht vergroten en aldus in zekere zin „aan de oppervlakte” kunnen werken. Aanpassing van de wisselkoers zou hier geen adequaat instrument zijn. Een revaluatie zou immers wel de betalingsbalans in evenwicht kunnen brengen, maar zou de werkgelegenheidssituatie nog verslechteren. Geheel anders komt het te liggen, wanneer een min of meer blijvend overschot op de betalingsbalans een gevolg is van een *relatief laag kostenpeil*. Dan hebben wij inderdaad te maken met een fundamentele storing, die diep in het economisch leven ingrijpt en geleidelijk in het groeiproces doorwerkt. Door de sterke groei van de uitvoer, die door een laag kostenpeil in gang wordt gezet, zal een betalingsbalansoverschot hier niet met onderbezetting, maar juist met overbezetting der produktiefactoren gepaard gaan. In zulk een situatie zal een aanpassing van de wisselkoers het aangewezen instrument kunnen zijn. Revaluatie kan dan immers zowel het evenwicht op de betalingsbalans als dat op de arbeidsmarkt meer nabij brengen. Bovendien richt men zich met dit instrument onmiddellijk op de grondoorzaak van de evenwichtsverstoring: het relatief lage kostenpeil. De alternatieve methode tot herstel van het betalingsbalans-evenwicht: opvoering van de binnenlandse vraag, zou daartegenover in eerste instantie gericht zijn op een hogere

⁶⁾ Vergelijk ook „Nieuwe wisselkoersen” in „E.-S.B.” van 8 maart 1961.

⁷⁾ Ik wees hierop al in mijn artikel: „Inflatie, revaluatie en de Millioenennota 1955” in „E.-S.B.” van 29 september 1954.

bezetting. De spanningen op de arbeidsmarkt zouden dus nog toenemen; en pas indirect, door een inflatoire loon- en prijsstijging, zou de fundamentele bron van de verstoring worden aangetast. Samenvattend zou ik dus de fundamentele evenwichtsverstoring willen omschrijven als een *over de gehele conjunctuurcyclus overheersend gebrek aan evenwicht op de betalingsbalans, dat met een tegengestelde storing op de arbeidsmarkt gepaard gaat*: een betalingsbalansoverschot met tekorten op de arbeidsmarkt en een betalingsbalanstekort met overschotten op de arbeidsmarkt, dus met werkloosheid.

Zulk een fundamentele storing moet het gevolg zijn van een relatief laag, resp. hoog kostenpeil, wanneer wij dit zien in betrekking tot alle groei-elementen, die de ontwikkeling van de betalingsbalans bepalen. Zo moeten bijv. de bevolkingsgroei, de mate waarin de vraag naar onze exportprodukten toeneemt, de structureel noodzakelijke kapitaaluitvoer en dergelijke factoren meespelen in dit begrip van het *relatieve* kostenpeil. Een evenwichtig kostenpeil zou een evenwichtige groei moeten geven, waarbij en betalingsbalans en arbeidsmarkt structureel in evenwicht zouden blijven. Bij deze begripsbepaling zal een fundamentele evenwichtsverstoring in een land steeds haar spiegelbeeld moeten vinden in een tegengestelde storing in andere landen. Een relatief *laag* kostenpeil voor het ene land impliceert een relatief *hoog* peil voor anderen; een betalingsbalansoverschot voor de een impliceert een *tekort* voor anderen. Minister Zijlstra heeft de fundamentele evenwichtsverstoring dan ook zeer treffend vergeleken met een wipplank, waarop de een noodzakelijk hoog zit, wanneer de ander zich omlaag bevindt.

De Nederlandse situatie.

Richten wij nu onze aandacht op de ontwikkeling, die de Nederlandse economie in de afgelopen jaren te zien heeft gegeven, dan kunnen wij zonder moeite constateren, dat alle kenmerken van de fundamentele evenwichtsverstoring in geleidelijk sterkere mate naar voren zijn gekomen. In de eerste plaats moeten wij dan de ontwikkeling van de *betalingsbalans* en van de *arbeidsmarkt* in onderling verband bezien. Daartoe kunnen wij een vergelijking maken tussen jaren met een overeenkomstige situatie op de arbeidsmarkt:

TABEL I.

Vergelijking van enkele jaren met gelijke arbeidsmarkt-situatie

Jaar	Werkloosheidspercentage	Betalingsbalanssaldo (in mln. gld.)
1954	2,3	+ 250
1959	2,2	+ 1.820
1955	1,6	+ 808
1960	1,4	+ 1.300
1956	1,2	— 705
1961	1,1	+ 1.100

Bronnen: Centraal Economisch Plan 1961; Nationale Rekeningen 1959.

Deze opstelling toont ons op frappante wijze, hoe telkens in de meer recente jaren bij een vrijwel gelijk werkloosheidspercentage een belangrijk gunstiger betalingsbalanssaldo wordt gerealiseerd. Een overeenkomstige conclusie bereiken wij, wanneer wij jaren vergelijken met een ongeveer even groot betalingsbalanssaldo:

TABEL 2.

Vergelijking van enkele jaren met gelijke betalingsbalans-situatie

Jaar.	Betalingsbalans-saldo (in mln. gld.)	Werkloosheids- percentage
1952	+ 1.755	4,6
1959	+ 1.820	2,2
1953	+ 1.359	3,3
1960	+ 1.300	1,4
1950 en 1951 gem.	— 700	3
1956 en 1957 gem.	— 630	1,4

Bronnen: Centraal Economisch Plan 1961; Nationale Rekeningen 1959.

Ook hier is de conclusie onontkoombaar. Bij een zelfde betalingsbalanssituatie zijn thans de werkloosheidspercentages belangrijk lager, zodat in plaats van overschotten aanmerkelijke tekorten zijn ontstaan.

Nu wij hier zo duidelijk een groeiende fundamentele evenwichtsverstoring naar voren zien komen, blijft nog de vraag of wij ook aanwinningen kunnen krijgen over de ontwikkeling van ons *relatieve kostenpeil*. Dit is een moeilijker opgave. Men moet dan immers de stijging van de lonen en van de produktiviteit in ons land en in andere landen met elkaar vergelijken. Door gebrek aan gegevens is een nauwkeurige becijfering hier onmogelijk. Toch loont het de moeite om die data, die op korte termijn beschikbaar zijn, eens op overzichtelijke wijze bijeen te brengen. In tabel 3 is hiertoe uitgegaan van de verdiende uurlonen in de industrie, die voor vele landen in het jaarboek van het Internationale Arbeidsbureau zijn verzameld. Uit verspreide bronnen zijn daaraan schattingen t.a.v. de sociale lasten toegevoegd. Voor de produktiviteit moest uitgegaan worden van berekeningen voor het nationaal produkt als geheel. Dit lijkt geen al te groot bezwaar, daar wij waarschijnlijk mogen aannemen, dat de bewegingen van de

industriële lonen niet sterk van het algemene loonniveau zullen afwijken. Een ruwe indicatie van de belangrijkste ontwikkelingslijnen lijkt daarom wel uit deze gegevens te mogen worden afgeleid.

In kolom (6) van deze tabel zien wij, dat in de periode van 1950 tot 1959 de arbeidskosten in Duitsland en in Nederland met resp. 10 pCt. en 24 pCt. duidelijk minder gestegen zijn dan in Frankrijk, Amerika en Engeland, waar de stijging resp. 34 pCt., 34 pCt. en 45 pCt. bedroeg. Het is interessant om de oorzaak daarvan vast te stellen. Deze ligt namelijk niet in een geringere loonstijging. De lonen stegen in Nederland en in Duitsland meer — en voor Duitsland zelfs aanzienlijk meer — dan in Amerika en Engeland. Dit is echter overgecompenseerd door de *belangrijk sterkere stijging van de produktiviteit*. Het is voornamelijk dit verschil in groeitempo, dat voor de toenemende divergenties in het kostenpeil verantwoordelijk is.

Het cijfer voor België is op het eerste gezicht verrassend. De arbeidskosten zouden hier sinds 1951 het minste gestegen zijn van alle onderzochte landen. Hier blijkt, dat wij de situatie pas in een juist perspectief kunnen zien, wanneer wij ook de ontwikkeling in de voorafgaande periode in ogeschouw nemen. De gegevens over de periode van 1938 tot 1950, die de tabel geeft, moeten wij stellig met nog meer voorbehoud beschouwen dan die voor de recente ontwikkeling. Zij tonen echter zo grote verschillen, dat zij ook bij een ruime onzekerheidsmarge indicatief kunnen blijven. Allereerst vinden wij hier een verklaring voor de Belgische situatie. Ook wanneer wij een zeer hoge schatting maken voor de stijging van de produktiviteit, blijft de Belgische stijging van de arbeidskosten tot 250 pCt. van die in 1938 ver boven die in alle andere landen uitgaan. Tegen deze achtergrond kunnen wij de relatief zeer geringe stijging van de arbeidskosten in de recente jaren zien als een correctie,

TABEL 3 ^{a)}.

Land	Verdiende lonen per uur in de industrie, incl. sociale lasten		Wisselkoers in dollarcenten		Verdiende lonen in dollarcenten (2) × (3)		Gemiddelde arbeids- produktiviteit		Arbeidskosten per eenheid produkt in dollarcenten (4) : (5)		
	1950 1938 = 100	1959 1950 = 100	1950 1938 = 100	1959 1950 = 100	1950 1938 = 100	1959 1950 = 100	1950 1938 = 100	1959 1950 = 100	1950 1938 = 100	1959 1950 = 100	1959 1938 = 100
(1)	(2)		(3)		(4)		(5)		(6)		
Verenigde Staten	243 a)	162	100	100	243	162	135	121	180	134	241
Verenigd Koninkrijk	278	167	57,5	100	159	167	112	115	142	145	206
West-Duitsland	187	203	59	100	111	203	82	185	136	110	150
Frankrijk	—	274	—	71	—	194	—	145	—	134	—
Nederland	265	173	48	100	127	173	112	140	113	124	141
België	1951/1938 522	1957/1951 134	1951/1938 59	1957/1951 100	1951/1938 310	1957/1951 134	1951/1938 124 b)	1957/1951 129	1950/1938 250	1957/1951 104	1957/1938 260

a) Voor 1938 was geen cijfer beschikbaar t.a.v. de sociale lasten; terug-extrapolerend vanaf de na-oorlogse cijfers zijn deze lasten op 10 pCt. geschat.

b) Voor de produktiviteitsstijging van 1938-1951 in België zijn geen gegevens ter beschikking. Om desondanks een globale indruk te krijgen, is aangenomen, dat de stijging over deze periode tussen die voor Engeland en voor de Verenigde Staten in ligt. Dit lijkt een zeer hoge schatting; desondanks zouden de arbeidskosten in België dan nog meer gestegen zijn dan in een der andere landen.

Bronnen:

Verdiende lonen en sociale lasten: „Year Book of Labour Statistics”, 1960; „General Statistics”, O.E.E.C. Statistical Bulletin 1961, No. 1; „L'évolution des charges sociales et des coûts de main-d'oeuvre en Europe occidentale et aux Etats Unis”, Etudes et Conjoncture, No. 8, Août 1957.

Voor België: „Industrie”, Revue de la Fédération des industries Belges, décembre 1960.

Voor Nederland: Statistiek der lonen; gegevens van het C.B.S.

Produktiviteit:

De indices zijn berekend door het bruto nationaal produkt in constante prijzen te delen door de totale werkende beroepsbevolking maal het gemiddeld aantal gewerkte arbeidsuren. Hiertoe is uit de volgende statistische publicaties gebruik gemaakt:

Verenigde Staten: Statistical Abstract of the U.S. 1960; Historical Statistics of the U.S. Colonial Times, 1957.

Verenigd Koninkrijk: General Abstracts of Statistics 1960.

West-Duitsland: Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1959.

Frankrijk: Annuaire Statistique de la France 1959; Year Book of National Account Statistics 1959.

Nederland: 60 jaren statistiek in tijdsreken; Centraal Economisch Plan 1961.

België: Statistisch Jaarboek voor België en Belgisch Kongo 1959; O.E.E.C. Statistical Bulletin 1959, No. 1; De Belgische Economie in 1954, 1956 en 1959, Ministerie van de Economische Zaken.

Gegevens omtrent de arbeidsduur zijn voorts voor de meeste landen ontleend aan het Year Book of Labour Statistics.

De produktiviteitsstijging van 1938 tot 1950 voor Engeland en Duitsland is benaderd met behulp van de gegevens omtrent het gemiddeld netto nationaal produkt (in constante prijzen) per hoofd van de bevolking, die berekend zijn in „Statistische en Econometrische Onderzoeken”, 4e kwartaal 1957.

^{a)} De gegevens, waarop deze tabel berust, zijn voor mij samengebracht door Mevr. B. G. Zandstra-Andela, ec. dra. en de heer J. E. Parker, ec. drs., wetenschappelijk ambtenaren van de Nederlandsche Economische Hoogeschool.

die België geleidelijk meer in de lijn brengt; al blijft het niveau in verhouding tot 1938 nog hoger dan in een van de andere onderzochte landen, inclusief de Verenigde Staten.

Vervolgens wijzen de cijfers voor 1950/1938 erop, dat Engeland en Duitsland na de devaluatie in 1949 in een ongeveer gelijke positie zouden zijn gekomen als voor de oorlog; in vergelijking tot de Verenigde Staten hadden deze landen door de devaluaties een zekere voorsprong verkregen. Nederland lag in 1950 op een niveau van 113 relatief nog aanzienlijk lager dan Engeland en Duitsland op resp. 142 en 136. De oorzaak daarvan blijkt niet te liggen in een geringere loonstijging, maar in het feit, dat de devaluaties in deze periode nog aanzienlijk verder zijn gegaan dan voor deze andere landen: de gulden was tot 48 pCt. van de dollarwaarde van 1938 teruggebracht, tegen 57,5 pCt. en 59 pCt. resp. voor Engeland en Duitsland. Hieraan ligt het, dat Nederland in 1959 in verhouding tot 1938 nog lager lag dan Duitsland, nl. op 141 tegen 150 voor Duitsland en 206 voor Engeland.

Zo vindt het bestaan van een fundamentele evenwichtsverstoring een overtuigende bevestiging in de ontwikkeling van het relatieve kostenpeil. Niet alleen blijken de arbeidskosten in de laatste tien jaren minder te zijn gestegen dan in de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk, maar bovendien was in 1950 al een niet te verwaarlozen relatieve voorsprong bereikt door aanzienlijk verdergaande devaluaties van de gulden. De betekenis van deze voorsprong is natuurlijk moeilijker te schatten, omdat wij niet weten in hoeverre de verhoudingen in het basisjaar 1938 evenwichtig waren en evenmin in hoeverre wijzigingen in de groeifactoren voor de internationale handel van ons land zijn opgetreden. Maar het lijkt toch zeer wel mogelijk, dat in 1950 al een reële kostenvoorsprong aanwezig was, die in de loop van de volgende jaren geleidelijk in onze economie is gaan doorwerken.

Na deze uitvoerige uiteenzetting lijkt het mij nauwelijks nodig nader in te gaan op het ook door de heer Hofstra gebruikte tegenargument van de betalingsbalanstekorten in 1956 en 1957. Tijdelijke tekorten ten gevolge van een overspannen hoogconjunctuur zullen ook bij de sterkste fundamentele verstoring kunnen voorkomen. Wanneer de binnenlandse vraag de produktiemogelijkheden gaat overtreffen, moet immers een betalingsbalanstekort ontstaan, al is de vraag naar onze exportprodukten nog zo groot. Er doet zich dan een situatie voor, waarin aan de exportvraag eenvoudig niet meer kan worden voldaan.

De conclusie kan derhalve zijn, dat de Nederlandse economie inderdaad een duidelijke fundamentele evenwichtsverstoring vertoonde. De Duitse revaluatie was daarom in wezen slechts een aanleiding, die de noodzaak van een aanpassing nog vergrootte en de beslissing psychologisch gemakkelijker maakte. Internationaal lag het volgen van Duitsland, dat in een overeenkomstige positie verkeerde, ook meer in de lijn dan een onafhankelijke beslissing.

Conjuncturele aspecten.

Wij moeten een revaluatie derhalve in de eerste plaats zien als een *structurele maatregel*. Alleen een structurele evenwichtsverstoring zal een motief tot revaluatie mogen vormen. Het doel moet liggen in het corrigeren van divergenties in het relatieve kostenpeil. Een revaluatie werkt anderzijds vooral ook door in de ontwikkeling op langere termijn.

Dit alles neemt intussen niet weg, dat een aanpassing van de wisselkoers ook belangrijke *conjuncturele gevolgen* zal hebben. Bij een revaluatie zullen deze in de eerste plaats

bestaan in een geringere toeneming van de uitvoer. Daardoor zullen ook de investeringen kunnen afnemen. Anderzijds zal ten gevolge van de lagere invoerprijzen een zekere stijging van het consumptievolume kunnen ontstaan. Deze extra-vraag zal echter vooral op invoerprodukten zijn gericht en zich pas geleidelijk realiseren. Al met al zullen derhalve zowel de overschotten op de betalingsbalans als de tekorten op de arbeidsmarkt worden tegengegaan. Uit conjunctuurpolitiek oogpunt zal het daarom gewenst zijn een revaluatie, die uit structurele overwegingen noodzakelijk is op het *juiste moment* in de conjunctuurcyclus door te voeren. Het beste zal zulk een aanpassing van de wisselkoers in het begin van een expansieproces kunnen plaatsvinden. Dan kan deze maatregel bijdragen tot het voorkomen van te grote conjuncturele spanningen⁹⁾. Dergelijke conjunctuurpolitieke overwegingen zullen intussen op zichzelf geen voldoende motief voor een revaluatie kunnen geven.

Ook voor de *internationale conjunctuur* kan een te juister tijd doorgevoerde structurele aanpassing van wisselkoersen van bijzondere betekenis zijn. Bij fundamenteel onevenwichtige kostenrelaties zullen immers enerzijds de landen met een overgewaardeerde valuta gedwongen kunnen worden tot deflatie, terwijl daartegenover de landen, waarvan de valuta ondergewaardeerd is of een internationale opottingshaard zullen worden, of een inflatieproces moeten aanwakkeren, dat tenslotte ook een conjuncturele terugslag kan veroorzaken. Door zulke structurele disproportionaliteiten kunnen cumulatieve storingen ontstaan, die gevaren voor een neergang in de wereldconjunctuur kunnen inhouden¹⁰⁾. Op die wijze is de overwaardering van het pond na 1925 waarschijnlijk een van de oorzaken geweest voor het ontstaan van de grote depressie. Hier kunnen conjuncturele en structurele overwegingen derhalve samengaan. Het is immers de structurele evenwichtsverstoring, die conjuncturele gevaren oproept.

De omvang der revaluatie.

Wanneer wij dus tot de gevolgtrekking moeten komen, dat een ernstige fundamentele evenwichtsverstoring aanwezig was, dan kan de vraag rijzen, of een revaluatie van niet meer dan 5 pCt. dan wel in staat zou zijn om het evenwicht te herstellen. In vergelijking tot de herzieningen van de wisselkoers, die vroeger wel hebben plaatsgevonden, is 5 pCt. zeker maar een bescheiden percentage. Door sommige voorstanders van de revaluatie in Duitsland schijnt aan een hoger percentage te zijn gedacht. Ook de in tabel 3 gegeven cijfers over de verschuivingen in de relatieve kostenniveaus lijken op een grotere ruimte voor een revaluatie te wijzen. Toch meen ik, dat voor de voorzichtigheid van de genomen maatregel veel te zeggen valt. Om te beginnen tonen onze cijfers alleen een werkelijk aanzienlijke ruimte voor revaluatie, wanneer men 1959 vergelijkt met 1938. Die vergelijking blijft echter onzeker. Beperken wij ons tot de periode van 1950 tot 1959, dan zou ons land ten opzichte van de Verenigde Staten en Frankrijk slechts

⁹⁾ Hierop wees ik ook in mijn preadvies voor de Vereniging voor Staathuishoudkunde over „Het systeem van loonvorming”, 's-Gravenhage 1960, blz. 96. Duidelijker dan in dit preadvies, waarin ik mij liet leiden door de huidige situatie in onze economie, wil ik thans stellen, dat ik een koersaanpassing in het begin van de expansie *alleen* juist acht in het geval, waar een fundamentele evenwichtsverstoring aanwezig is. Zonder een dergelijke verstoring zullen zich in de expansie ook niet zo gemakkelijk grote betalingsbalansoverschotten ontwikkelen.

¹⁰⁾ Vergelijk ook mijn beschouwing over de Miljoenennota 1961 in „E.-S.B.” van 19 oktober 1960, blz. 1004 en 1005.

een kostenvoorsprong hebben verkregen van 8 pCt. Deze zou door de huidige revaluatie al grotendeels zijn opgeheven.

Hierbij komen nog een tweetal overwegingen:

1. Conjunctureel is deze revaluatie betrekkelijk laat gekomen. Er zijn nu al sterke spanningen in onze economie ontstaan, die door de revaluatie niet onmiddellijk kunnen worden weggenomen en die waarschijnlijk al een verslechtering van de betalingsbalans zullen veroorzaken.

2. Bovendien moet niet worden vergeten, dat belangrijke sectoren van het bedrijfsleven op ons relatief lage kostenpeil zijn ingesteld. Daar, waar de exportmarges klein zijn, kan een beperkte revaluatie haar uitwerking al zeer zwaar doen voelen. Voor tal van exporterende bedrijfstakken zal het *onmiddellijk* effect van een revaluatie met 5 pCt. overeenkomen met dat van een loonstijging van 10 pCt.

Het lijkt mij daarom zeker, dat een revaluatie van 5 pCt. al een belangrijke corrigerende werking zal kunnen uitoefenen. Achter de mening, dat een aanpassing van de wisselkoers — indien deze al wordt doorgevoerd — een belangrijk grotere omvang zou moeten hebben, verbergt zich — als bij de heer Hofstra — de oude opvatting, dat revaluatie alleen bij „extreme omstandigheden” toelaatbaar zou zijn. De vraag lijkt mij gerechtvaardigd, of in het verleden bij aanpassingen onder deze extreme omstandigheden niet soms te ruw en te ver is ingegrepen. Voor voortgaande speculatie en onrust lijkt mij op het ogenblik dan ook weinig reden. Wel verre van „wantrouwen te wekken over de zorg die Nederland wil besteden aan het handhaven van de externe waarde van zijn munt”, zoals de heer Hofstra stelt, lijkt mij deze beperkte en beheerste revaluatie een bewijs, dat de Nederlandse en Duitse Regering allerminst lichtvaardig maar integendeel uiterst zorgvuldig met de wisselkoers wensen om te gaan.

Revaluatie of loonsverhoging.

Als alternatieve methode om het relatieve kostenpeil aan te passen kan men tegenover de revaluatie een extra loonsverhoging stellen, die dan boven de stijging van de produktiviteit zou mogen uitgaan. Bij de onderlinge afweging van deze twee vormen van aanpassing moeten wij in de eerste plaats in rekening brengen, dat in een expansiefase revaluatie uit conjunctuurpolitiek oogpunt te prefereren is. Terwijl loonsverhoging op korte termijn de koopkracht verhoogt en aldus de conjunctuur verder aanwakkert, zagen wij hierboven, dat revaluatie conjunctureel juist remmend zal werken¹¹⁾. Daarnaast zullen bij deze keuze vooral overwegingen van rechtvaardigheid een rol moeten spelen. Revaluatie zal nadelige effecten hebben voor het exporterende bedrijfsleven. Daarbij kan men vermogenseffecten en inkomenseffecten onderscheiden. De vermogenseffecten ontstaan doordat buitenlandse bezittingen en schulden aan het buitenland in gulden minder waard worden. Ook voorraden van ingevoerde grondstoffen en dergelijke zullen in guldenwaarde dalen. Zo kan een revaluatie imposante verliezen veroorzaken. Deze zijn echter uit nationaal-economisch oogpunt meer schijn dan wezen. In werkelijkheid worden wij immers niet armer, wanneer wij dezelfde buitenlandse bezittingen tegen een andere guldenwaarde op onze balans zetten! Zo moet ook het verlies op de goud- en deviezenvoorraad van De Nederlandsche Bank als een in hoofdzaak boekhoud-

kundige kwestie worden opgevat. Wij kunnen voor onze goud- en deviezenvoorraad dezelfde hoeveelheid goederen invoeren als vóór de revaluatie.

Privaat-economisch kan een en ander voor afzonderlijke economische subjecten natuurlijk wel belangrijk nadeel meebrengen. Van meer blijvende betekenis zijn echter de inkomenseffecten, die voornamelijk ontstaan voor de exporteurs. Deze vormen stellig een zeer reëel nadeel, dat in sommige bedrijfstakken zwaar kan treffen. Om tot een evenwichtig oordeel te komen, moeten wij daarbij echter enerzijds overwegen, dat de vroegere devaluaties vele malen grotere voordelen hebben gebracht en anderzijds, dat de alternatieve methode van loonstijging uiteindelijk een zelfde effect voor de export zou meebrengen. Het verschil tussen de twee methoden bestaat in wezen meer hierin, dat het onvermijdelijke nadeel bij revaluatie abrupt en bewust door een regeringsbesluit wordt toegebracht en bij een loonstijging geleidelijk door de meer anonieme krachten op de arbeidsmarkt.

Zwaarder dan deze op zichzelf stellig bijzonder onaangename gevolgen voor het exporterende bedrijfsleven moeten dus wegen de consequenties voor de bevolking als geheel. Uit het gezichtspunt van de sociale rechtvaardigheid moet hier m.i. vóór alles één aspect in rekening worden gebracht: de methode van extra loonstijging zou opnieuw een onherstelbaar stuk inflatie veroorzaken en op die wijze een volstrekt ongerechtvaardigde last leggen op de „vergeten groepen”, die in de afgelopen periode al met een bijna tot regelmaat wordende herhaling in hun reëel inkomen en vermogen zijn getroffen. Het grote sociale winstpunt van de revaluatie is, dat deze ons eindelijk een keer in staat stelt een stukje inflatie buiten onze grenzen te houden. Juist in het licht van alles wat zich sinds de oorlog voltrokken heeft, moet het belang van het voorkomen van verdere inflatie thans m.i. overwegen boven alle tijdelijke nadelen voor het bedrijfsleven, al zal men dié stellig hier en daar scherp voelen.

Conclusie.

Concluderende zou ik willen stellen, dat het besluit tot revaluatie van de gulden in het bijzonder om twee redenen toejuiching verdient.

In de eerste plaats, omdat hiermee de principiële lijn weer is opgevat, die in Bretton Woods getrokken is en die ons vóór ernstige structurele en conjuncturele storingen in de wereldeconomie kan behoeden. Dit wekt de hoop, dat de „new page”, die Keynes wilde helpen schrijven¹²⁾ en waaraan hij zijn laatste krachten heeft gegeven, thans werkelijk zal worden gelezen en toegepast.

In de tweede plaats, omdat deze principiële stap een reële basis schijnt voor de strijd tegen de inflatie, die in hoe langer hoe ruimer kring weerklink begint te krijgen. Daarbij moet men er m.i. om verschillende redenen een bijzonder respect voor hebben, dat de Regering dit zwaarwegende besluit heeft genomen. Het ging immers om een beslissing, die door de aard der dingen uitsluitend voor haar verantwoordelijkheid kon komen, en die tegen tal van directe belangen op korte termijn in, zonder aandrang van pressiegroepen, maar in het belang van de bevolking als geheel moest worden doorgezet. Zo kan dit besluit tenslotte ook de hoop doen opkomen, dat wij inflatie in de toekomst althans niet meer als een *onafwendbare* kracht zullen behoeven te beschouwen.

Rotterdam.

Prof. Dr. H. J. WITTEVEEN.

¹¹⁾ Zie noot 10.

¹²⁾ Op. cit., „The New Economics”, blz. 377.

De bevordering van de industriële ontwikkeling in België

Algemeen.

In 1953 werden door de Belgische Regering maatregelen getroffen ter bevordering van de industriële ontwikkeling. Deze regelingen werden in 1959 herzien, waarbij tevens aandacht werd geschonken aan de bestrijding van de sociale en economische moeilijkheden in sommige gebieden.

In het Belgisch Staatsblad van 29 augustus 1959 verscheen de publikatie van twee wetten, n.l. de wet van 17 juli 1959 — Wet tot invoering en ordening van maatregelen ter bevordering van de economische expansie en de oprichting van nieuwe industrieën, alsmede de wet van 18 juli 1959 — Wet tot invoering van bijzondere maatregelen ter bestrijding van de economische en sociale moeilijkheden in sommige gebieden.

De eerstgenoemde wet is een algemene wet ter bevordering van de industrie in geheel België en beoogt steun van staatswege in de vorm van:

- a. rentevergoeding (goedkoop krediet);
- b. garanties voor kredietverlening;
- c. stichting of aankoop van gebouwen ten behoeve van de industrie;
- d. renteloze voorschotten voor research;
- e. belastingvrijstellingen.

De wet van 18 juli 1959 machtigt de Regering voor, zgn. „ontwikkelingsgewesten” verdergaande steun te verlenen en wel door:

- a. hogere rentevergoeding;
- b. bijdragen in de kosten van investeringen;
- c. aanleg van industrieterreinen.

Bij Koninklijk Besluit dd. 17 augustus 1959 resp. dd. 18 augustus 1959¹⁾ werd nader aangegeven welke ondernemingen krachtens de wetten van 17 en 18 juli 1959 voor steun in aanmerking komen en op welke wijze deze steun kan worden verkreëgen. De voorwaarden zijn zeer ruim gesteld.

In de Regeringsverklaring van 27 september 1960 deelde de Belgische Regering mede, dat een economisch vijfjarenplan zou worden opgesteld, gericht op de creatie van 20.000 nieuwe arbeidsplaatsen per jaar, waardoor de jaarlijkse verhoging van het bruto nationaal produkt op ten minste 4 pCt. zou komen (d.i. 15 pCt. hoger dan het na-oorlogse gemiddelde). Voorts zal dit plan gericht zijn op een heroriëntering van de Belgische economie ten gunste van sectoren, die zich in structurele expansie bevinden.

In het kader van dit plan zullen op het gebied van de rechtstreekse hulpverlening een reeks maatregelen worden getroffen:

1. de bovengenoemde wetten van 17 en 18 juli 1959 zullen versterkt en op een meer selectieve wijze worden toegepast. De Staat zal voortaan bereid zijn in deze wetten

bedoelde overeenkomsten te sluiten met firma's, die hun medewerking verlenen aan de uitvoering van het vijfjarenprogramma. De politiek van regionale expansie zal meer gestimuleerd en beter gecoördineerd worden;

2. één nationale en een aantal regionale investeringsmaatschappijen zullen worden opgericht, die over ruime middelen zullen beschikken;

3. de Regering zal een wetsontwerp indienen betreffende een programma van openbare werken over een periode van 15 jaar;

4. de Regering zal de oprichting bevorderen van wetenschappelijke en technische onderzoekingscentra belast met het vervaardigen van prototypes en het uitwerken van nieuwe fabricageprocedures. Tevens zal de Regering in industriële kringen initiatieven aanmoedigen op het gebied van de vestiging en uitrusting van nieuwe bedrijven.

Deze Regeringsverklaring kreeg vorm in het „Wetsontwerp voor economische expansie, sociale vooruitgang en financieel herstel”²⁾, dat op 4 november 1960 bij de volksvertegenwoordiging werd ingediend. Na een reeks amendementen werd dit ontwerp door de volksvertegenwoordiging aangenomen, waarna het op 14 februari jl. als wet werd afgekondigd (Belgisch Staatsblad N 39, dd. 15 februari 1961).

Een aantal bepalingen van deze wet heeft zonder meer rechtskracht gekregen. Voor een belangrijk deel krijgt de wet eerst rechtskracht nadat een aantal uitvoeringsbesluiten is uitgevaardigd en in werking getreden. Van deze besluiten is een klein deel reeds afgekondigd en in werking getreden. Betreffende de meest omstreden hoofdstukken van de wet, ó.a. betreffende belastingverhogingen, is de uitvaardiging van de uitvoeringsbesluiten uitgesteld tot na de verkiezingen van de volksvertegenwoordiging op 26 maart a.s.

Met deze wet worden onder Titel I — Economische expansie — enkele wijzigingen aangebracht in de tekst van de Wet dd. 17 juli 1959 en wel worden enkele maxima inzake de staatsgaranties verhoogd, terwijl deze wet ook toepasselijk wordt verklaard in het kader van het vijfjarenplan.

Ook in de wet van 18 juli 1959 worden enkele wijzigingen aangebracht. De maxima van de staatsgaranties zullen worden verhoogd, terwijl de artikelen betreffende de „Toelagen in kapitaal” gewijzigd worden en wel in die zin, dat geen absolute maximum-bedragen meer worden genoemd, doch de staatsbijdrage in de kosten van gebouwde onroerende goederen zal worden berekend volgens bij Koninklijk Besluit te bepalen modaliteiten.

Teneinde bijzondere aandacht te besteden aan de problemen bestaande in de gebieden Borinage en Zuiderkempen-Hageland waren tot voor enkele maanden voor deze gebieden „Regeringscommissarissen” aangesteld. Na de wijzigingen in het kabinet Eyskens in september 1960 werd ingesteld het „Ministerie voor Economische Coör-

¹⁾ Opgenomen in het Belgisch Staatsblad dd. 29 augustus 1959.

²⁾ Stukken Kamer der Volksvertegenwoordigers 649 (1959-1960), no. 1.

dinatie", waaronder de diensten van de Regeringscommissarissen kwamen te ressorteren, terwijl de functies van Regeringscommissarissen voor de beide gebieden vervielen. Het was de bedoeling, dat dit nieuwe Ministerie zich in het bijzonder zou bezig houden met de industriële ontwikkeling en daarbij als een overkoepelende organisatie zou optreden.

Ondernemers, die nieuwe industrieën willen vestigen en daarbij een beroep op staatssteun willen doen, kunnen zich tot dit Ministerie wenden, dat — voor zover nodig — rechtstreeks contact zal opnemen met andere Ministeries, zodat vermeden wordt, dat de ondernemer zelf zich met de verschillende Ministeries in verbinding moet stellen en in „red tape" verward raakt. Deze hulp zou zover gaan, dat indien bijv. een buitenlandse ondernemer in België in een ontwikkelingsgebied een bedrijf zou willen vestigen, door het Ministerie het benodigde personeel wordt bijeen gezocht, en zondig herschoold.

Steun, die door de Staat kan worden verleend.

In het onderstaande volgen nadere details omtrent de steun die van staatswege kan worden verleend.

1. Doeleinden die gesteund worden:

vestiging, uitbreiding, omschakeling of modernisering van industriële en handwerksondernemingen, die voldoen aan de volgende hoofdvoorwaarden:

- a. zij moeten van algemeen economisch belang zijn;
- b. het bedrijf moet in België uitgeoefend worden.

Dit algemeen economisch belang wordt aanwezig geacht in geval van:

- werkverschaffing, binnen het bestek van de tewerkstellingspolitiek;
- oprichting van nieuwe industrieën of vervaardiging van nieuwe produkten;
- ontwikkeling van bestaande ondernemingen, die zich aan nieuwe marktvoorwaarden moeten aanpassen;

verbetering van de toestand van in depressie verkerende economische sectoren;

rationaler gebruik van 's lands economische hulpbronnen;

verbetering van de arbeidsvoorwaarden door opvoering van de produktiviteit of de rentabiliteit;

kwaliteitsverbetering van de produkten;

inrichting of uitbreiding van researchafdelingen.

De steun in dit kader noemt men de *algemene tegemoetkoming*. Daarnaast kent de wet van 17 juli 1959 een *bijzondere tegemoetkoming*, indien het een investeringsprogramma betreft, noodzakelijk om internationale concurrentie het hoofd te bieden, of — volgens de recente wet — indien bovengenoemde doeleinden passen in het kader van de door het vijfjarenplan van de Regering per sector bepaalde doelstellingen. Voorts kent de wet van 17 juli 1959 een *bijkomende tegemoetkoming* ter aanvulling van de voorgaande, indien de Ministerraad deze in verband met de conjuncturele omstandigheden wenselijk acht.

Om, in aanmerking te komen voor de *bijzondere steun voor ontwikkelingsgebieden* krachtens de wet van 18 juli 1959, geldt als aanvullende eis, dat zij de economische expansie of omvorming van het gebied begunstigen.

2. Omvang van de steunverlening.

De omvang van de steun zal in ieder geval afzonderlijk worden bepaald aan de hand van de volgende maatstaven:

- a. de noodzakelijkheid om de rentabiliteitsvooruitzichten, waarvan de realisatie zonder de steun onzeker zou zijn, binnen een redelijke termijn te consolideren;
- b. de eigen verdiensten van het ontwerp uit economisch en sociaal oogpunt;
- c. de financiële inspanning van de aanvrager;
- d. voor realisatie van projecten in ontwikkelingsgebieden, de noodzakelijkheid om tijdelijke achterstand in te lopen.

(advertentie)

U kunt Uw beleggingsrisico verdelen over ruim 175 vooraanstaande

Waarom zoudt U meer risico nemen dan nodig is? Door aankoop van een aandeel 'Vereenigd Bezit van 1894' verkrijgt U in feite een volledige aandelenportefeuille, veilig verdeeld over ruim 175 zorgvuldig geselecteerde ondernemingen. Zodoende komen U de voordelen van aandelenbezit ten goede en ligt een aantrekkelijk rendement binnen Uw bereik.

Alle banken en commissionairs kunnen U inlichten.

N.V. VEREENIGD BEZIT VAN 1894

De voordelen van aandelenbezit met beperking van risico

WESTERSINGEL 84, ROTTERDAM

ondernemingen

3. Specifieke vormen van steun.

A. Verlaging van de rentevoet.

De Staat kan daartoe erkende kredietinstellingen toegelaten verlenen om deze instellingen in staat te stellen leningen tegen verminderde rentevoet te verstrekken. Deze vermindering mag echter niet meer bedragen dan:

2 pCt. per jaar in het kader van de algemene hulpverlening;

4 pCt. per jaar in het kader der gewestelijke hulpverlening, met dien verstande, dat de verlaagde rentevoet niet minder dan 1 pCt. per jaar mag bedragen. Indien bij Koninklijk Besluit een periode tot recessieperiode wordt verklaard, kan de op deze wijze verlaagde rentevoet zonedig verder verlaagd worden tot op 3 pCt. resp. 1 pCt. per jaar.

Voorts is een bijzondere vermindering van de rentevoet mogelijk voor de financiering van een belangrijk investeringsprogramma, dat nodig is geworden om de internationale concurrentie het hoofd te bieden. De vermindering van rente wordt toegestaan voor een periode van 3 jaar met in bepaalde gevallen een mogelijke verlenging van 2 jaar in het kader der algemene hulpverlening en voor 5 jaar met een mogelijke verlenging met 3 jaar in het kader der gewestelijke hulpverlening.

Het doel van de lening moet zijn, financiering van:

- investeringen in grond, gebouwen en uitrusting;
- aanvulling van bedrijfskapitaal wegens verliezen op vroegere investeringen van gelijke aard;
- financiering van research betreffende nieuwe artikelen of betere fabricagemethoden;
- bedrijfskapitaal nodig voor omschakeling van de activiteiten van de onderneming.

B. Staatsgaranties.

Voor leningen die in het kader van de staatssteun worden verleend kan de Staat garanties verstrekken voor de betaling van aflossingen, rente en kosten. Deze garantie is, in geval de lening *niet* is verstrekt door een openbare kredietinstelling, beperkt tot 50 pCt. van de som, die nog moet worden betaald, nadat realisatie van de zekerheden, die ten behoeve van de kredietgever zijn gesteld, heeft plaats gevonden.

De Staat mag — volgens de nieuwe wet — niet meer garanties verstrekken dan tot een totaal van B. fr. 10 mrd., eventueel nog te verhogen tot B. fr. 12 mrd., terwijl van dit bedrag slechts tot B. fr. 2 mrd. garanties mogen worden verstrekt aan particuliere kredietinstellingen.

Krachtens een wijziging, opgenomen in de nieuwe wet, zullen — onder door de Koning vast te stellen voorwaarden — kredietgever en kredietnemer aan de Staat een premie dienen te betalen ter dekking van het risico van de staatsgaranties. Deze bijdrage is niet verschuldigd op aanvragen voor staatsgaranties, die vóór 31 januari 1961 bij het Ministerie van Financiën zijn ingediend.

Het is duidelijk, dat slechts die ondernemingen voor staatsgaranties in aanmerking kunnen komen, die niet zelf in staat zijn de nodige zekerheden te verstrekken.

C. Stichting van industriële gebouwen.

In uitzonderlijke en dringende gevallen kan de Staat voor zijn rekening gebouwen oprichten of bebouwde of onbebouwde onroerende goederen verwerven, met het doel deze te verkopen of te verhuren aan een industrieel of ambachtsbedrijf, dat vooraf een contract tot gebruik van die gebouwen heeft afgesloten met de Staat.

D. Renteloze voorschotten.

Renteloze voorschotten kunnen worden verstrekt ten belope van 50 pCt. van de uitgaven gedaan voor het onderzoek naar of de uitwerking van prototypen, nieuwe produkten of nieuwe fabricageprocedures. Deze voorschotten kunnen worden teruggevorderd zodra het resultaat van deze onderzoeken en uitwerkingen hebben geleid tot een renderende industriële of commerciële exploitatie.

E. Belastingvrijstellingen.

Ondernemingen, die al dan niet met staatssteun investeringen in gebouwde onroerende goederen hebben verricht, genieten vrijstelling van *grondbelasting* gedurende 5 jaar, ingaande op 1 januari na het jaar van ingebruikname, indien de investering heeft plaatsgehadt:

- in het kader van een investeringsprogramma, noodzakelijk om nieuwe verhoudingen in de internationale concurrentie het hoofd te bieden of
- in het kader van conjuncturele omstandigheden;
- in zgn. ontwikkelingsgebieden.

De onder *F* te noemen bijdragen in de kosten van investeringen zijn vrijgesteld van de *bedrijfsbelasting* (eventueel van de aanvullende personele belasting). Bij de berekening van de fiscale afschrijvingen dient het bedrag van de bijdrage van het geïnvesteerde bedrag te worden afgetrokken.

F. Bijdragen in de kosten van investeringen.

Krachtens de wet van 18 juli 1959 kan de Staat in het kader van de hulpverlening aan ontwikkelingsgebieden bijdragen in de kosten van investeringen in gebouwen en bedrijfsinrichting. In de genoemde wet worden hiervoor bepaalde maxima aangegeven. Met de nieuwe wet worden de betreffende artikelen vervangen door één artikel dat stipuleert dat in het kader van het vijfjarenplan de Staat bijdragen kan verstrekken in de kosten van investering in gebouwde onroerende goederen. De modaliteiten van de bijdragen zullen worden bepaald bij Koninklijk Besluit.

G. Aanleg van industrieterreinen.

De Staat kan in de ontwikkelingsgebieden terreinen opkopen of onteigenen en deze geschikt maken voor industriële vestiging, door het aanleggen van spoorwegaansluitingen, wegen, kanalen, water-, gas- en elektriciteitsleidingen e.d. Deze industrieterreinen worden „Zoning” genoemd.

Ontwikkelingsgebieden.

Door de Regering zijn een aantal gemeenten in bepaalde streken tot zgn. „ontwikkelingsgewesten” verklaard. De streken, waaraan tot dusverre veel aandacht werd besteed, zijn de Borinage en de daaraan grenzende streek Le Centre, alsmede de streek Zuiderkempen-Hageland. Voor beide streken waren tot voor kort Regeringscommissarissen aangesteld. Thans is er, zoals gezegd, een Ministerie voor Economische Coördinatie onder leiding van Minister A. Dequae ingesteld, waarbij de diensten van de beide vroegere Regeringscommissarissen zijn ondergebracht.

In een volgend artikel zal op enkele van deze ontwikkelingsgebieden nader worden teruggekomen.

Vlaardingen.

Drs. J. BALEN.

Bedrijfsvergelijking gemeentelijke vervoerbedrijven?

Inleiding.

In „E.-S.B.” van 25 januari 1961 heeft Drs. A. B. Westra aan de hand van de jaarstukken 1958 gepoogd een vergelijking te maken tussen vervoersopbrengsten en -kosten van de gemeentelijke vervoerbedrijven te Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Indien men een artikel in „E.-S.B.” schrijft, wordt daarvan verwacht dat het alleszins betrouwbaar is. Dit nu kan niet worden gezegd van het bovengenoemd artikel, dat getuigt van een niet kritisch lezen van de jaarverslagen. Bovendien heeft de heer Westra slechts de jaarverslagen over 1958 ter hand genomen en niet die over een reeks van jaren om zodoende een inzicht te krijgen in verschillende posten. Het is voor het nagaan van de gegeven cijfers tenslotte niet aanbevelenswaard met indexcijfers te werken, zonder deze aan te vullen met absolute gegevens, daar men niet weet wat wel en wat niet in de cijfers is meegenomen.

Bespreking van de tabellen. Opbrengsten trambedrijf.

Met een viertal punten karakteriseert de heer Westra de drie bedrijven: opbrengst per wagenkilometer, opbrengst per passagier, passagiers per wagenkilometer en wagenkilometers per exploitatielengte.

Het begrip opbrengst per wagenkilometer.

Dit begrip is moeilijk te hanteren door de verschillende types wagens die binnen een stad en in de verschillende steden rijden. In de steden rijden enkele motorwagens, motor- en bijwagens en gelede wagens. Rijdt een motorwagen één kilometer dan is één wagenkilometer afgelegd. Rijdt een motorwagen met één bijwagen één kilometer dan zijn twee wagenkilometers afgelegd. Rijdt een gelede wagen één kilometer dan is één wagenkilometer afgelegd. Al deze „treinen” hebben een verschillende capaciteit en ook per wagentype verschilt de aangeboden plaatsruimte, die mede bepalend is voor de opbrengst.

Is door deze factor een juiste vergelijkingsmaatstaf al uitermate moeilijk geworden, nog een andere factor speelt een rol. Vergelijkt men twee lijnen van eenzelfde lengte, die met gelijke intervallen door volkomen gelijk materieel worden bediend en steeds dezelfde bezetting hebben, waarvan de ene lijn een typische aanvoerfunctie heeft en de andere lijn een typische overstapfunctie dan zal de opbrengst per wagenkilometer bij de eerste lijn, die geen wisseling van passagiers kent, veel lager zijn dan de opbrengst per wagenkilometer van de tweede lijn, die een zeer grote wisseling van passagiers heeft.

Van groot belang is verder of de lengte van de aanvoerlijnen grote verschillen te zien geven, en het type materieel dat gebruikt wordt. De verschillen in opbrengst per wagenkilometer die in de jaarverslagen van Amsterdam (70,9 tot 176,1 ct.) en Den Haag (52,2 tot 133,7 ct.) per lijn gegeven zijn (Rotterdam publiceert deze gegevens niet) hadden voor de heer Westra een teken aan de wand moeten zijn, temeer daar de definitie van het begrip wagenkilometer en het verschil in de wagentypes duidelijk uit de verslagen is te lezen.

Het begrip opbrengst per passagier.

De grootste moeilijkheid schuilt hier in het begrip passagier. Alleen Amsterdam voert het begrip passagier in zijn statistiek. Den Haag en Rotterdam gebruiken het begrip reiziger. Op zichzelf lijkt dit geen verschil. In wezen is het echter een zeer groot verschil. De heer Westra kan uit het jaarverslag van Amsterdam, bijlage 2, analyseren dat een overstapper slechts één keer in de statistiek is opgenomen bij het zgn. contante vervoer. Hierbij is uitgegaan van de stelling dat een persoon die van uitgangspunt tot eindpunt met de wagens van het vervoerbedrijf rijdt een passagier blijft, ongeacht of hij/zij zijn rit moet onderbreken. In Den Haag en Rotterdam gaat men uit van de stelling dat een persoon die van méér dan één lijn gebruik maakt voor iedere lijn een reiziger is.

Een ander verschil, dat de heer Westra zeker op had kunnen merken is dat de passagiers in Amsterdam gesplitst zijn in alle kaartsoorten. Den Haag geeft een onderscheiding in de som van coupons en rittenkaarten aan de ene kant en de som van de overige aan de andere kant. Rotterdam geeft zijn reizigers niet gesplitst in kaartsoorten en exclusief abonnementen, schoolkaarten, vooruitbetaalde plaatsbewijzen, zomede afgehuurd materieel (blz. 8). Deze verschillende gegevens maken het glashelder dat een gelijke basis voor de vergelijking ontbreekt.

Het begrip passagiers per wagenkilometer.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat deze vergelijkingsmaatstaf niet is te hanteren.

Het begrip intensiteit, waarmede het net bereden wordt (wagenkilometers per exploitatiekilometer).

De moeilijkheid met het begrip wagenkilometer is reeds geschetst. De exploitatiekilometer is door de heer Westra afgeleid van de exploitatielengte. Op blz. 16 van het Amsterdamse jaarverslag is de exploitatielengte gedefinieerd als lengte heen en terug in kilometers op ultimo december. Den Haag definieert de exploitatielengte op blz. 29 als de som der exploitatielengten van alle lijnen op 31 december, voor iedere lijn genomen de lengte heen en terug gedeeld door 2, exclusief rangeer- en verbindingssporen. Rotterdam geeft als definitie van exploitatielengte (blz. 18) voor iedere lijn genomen de lengte heen en terug gedeeld door 2.

De heer Westra heeft de exploitatielengte voor alle drie bedrijven gedefinieerd geacht als voor Den Haag en Rotterdam. Duidelijk is echter dat de door Amsterdam gegeven exploitatielengte eerst door 2 gedeeld moest worden, zodat de cijfers niet worden

	Amsterdam	Rotterdam	Den Haag
	100	100	118
maar	202	100	118

Geen klein verschil!

De conclusie die de heer Westra trekt t.a.v. het trambedrijf dat een stijging van de bezettingsgraad, zoals de heer Westra die definieert, met 1 punt leidt tot een zeer belangrijke opbrengstvermeerdering is ten enen male onjuist. Hier maakt de heer Westra door het gebruik van

indexcijfers een vergissing, want hij bedoelt niet een stijging van 1 punt maar van 1 passagier per wagenkilometer en dat is een stijging van bijna 20 punten.

Opbrengsten busbedrijf.

Bij de bespreking van de opbrengsten van het busbedrijf gelden in feite dezelfde bezwaren als bij het trambedrijf. Ook hier bussen met groot capaciteitsverschil, ook hier verschillen in karakter van de lijn. De fout van de passagiers en van de exploitatielengte is ook hier ingeslopen.

De heer Westra maakt de opmerking: „dat het passagiersaantal nimmer het „abonnementsvervoer” en het vervoer met afgehuurd materieel omvat. Het Rotterdamse verslag geeft alleen het aantal tegen normale tarieven vervoerde passagiers. De overige cijfers zijn hierbij aangepast”. In de reizigers van Den Haag zijn echter geen weekkaarten begrepen en in de cijfers van Rotterdam wel. Voor Amsterdam werd een schattingspost van ongeveer drie miljoen passagiers afgetrokken, wat naar verhouding hoogstens 2 miljoen zou kunnen zijn. Van aanpassing is dus geen sprake.

Voor Rotterdam geldt in bijzondere mate bij deze cijfers de invloed van de lijnen met bijzondere tarieven. De gemiddelde opbrengst per reiziger (die excl. abonnementen volgens de methode Westra voor Den Haag lager is dan voor Rotterdam en niet hoger) wordt hierdoor beïnvloed, maar ook de bezetting, aangezien deze lijnen voor een aanzienlijk deel zgn. aanvoerlijnen zijn en dus weinig wisseling in passagiers hebben.

Tariefstructuur.

De gegeven procentuele opbrengst van rittenkaarten en coupons t.o.v. de overige tarieven is voor Amsterdam verkeerd berekend. De heer Westra geeft voor coupons en rittenkaarten als percentage van de totale opbrengst 75. Dit is, indien goed gerekend wordt, 83 pCt.

Kosten.

De vergelijkingsbasis, die hier gebruikt wordt, nl. de gereden kilometer, is zoals boven reeds werd uiteengezet geen juiste basis, waardoor de verschillen ook hier niet vergelijkbaar zijn. Bovendien wordt hier het trambedrijf bij het busbedrijf geteld. Een verschil in de verhouding wagenkilometers : buskilometers bij de verschillende steden leidt reeds direct tot een onvergelijkbare grootte aangezien de kosten van een buskilometer lager zijn dan van een tramwagenkilometer. Dat het aandeel van de buskilometers verschilt blijkt uit de volgende cijfers:

Aandeel van de buskilometers in de totaal gereden kilometers

Amsterdam	Den Haag	Rotterdam
32,5 pCt.	37,8 pCt.	50,3 pCt.

De beslissing welk vervoermiddel voor een lijn gekozen wordt hangt af van de stedenbouwkundige, vervoertechnische en verkeertechnische factoren.

De rente en afschrijving worden zonder meer vergeleken. Nu is een post rente en afschrijving altijd een bron van verschillen door verschillende afschrijvingsmethoden, door eventuele extra materialen, door het gebruik van de aankoop van nieuw materieel uit de zgn. „wederopbouwkosten” enz. Slechts een zorgvuldige bestudering in de loop der jaren doet hierover licht schijnen en de heer Westra had dit beter kunnen doen dan speculeren. Voor Amsterdam en Rotterdam is dit ook te vinden in de raastukken.

„**INTERUNIE**”

ZORGT VOOR
EEN AANTREKKELIJKE
RISICOSPREIDING

Vraag Uw bank of
commissionair nadere
gegevens over

„**INTERUNIE**”

(advertentie)

Personeelssterkte.

Hierbij dienen drie opmerkingen te worden geplaatst. Allereerst is de basis: wagenkilometers, onjuist. Vervolgens: als men personeelssterkten vergelijkt moet men zich wat het technisch personeel betreft, altijd afvragen of het ook mogelijk is, dat er een verschil in uitvoering is. Het is mogelijk dat het ene bedrijf meer werken door derden laat verrichten dan een ander bedrijf. In de derde plaats moet voor Amsterdam altijd gerekend worden met het gemengd karakter van het bedrijf: tram, autobus en veren. De administratie en andere afdelingen werken ook voor de veren, zonder dat rechtstreeks aantallen personen aan de veren toegerekend kunnen worden, zoals dit wel kan voor die personeelsleden, die alleen met de veren te maken hebben.

Elektriciteit.

Ook bij dit begrip moet voorzichtigheid worden betracht. Het hangt er namelijk van af of gerekend wordt met wisselstroom of met gelijkstroom. De centrale levert wisselstroom, die in onderstations gelijkgericht wordt, aangezien de tram op gelijkstroom loopt. Dit gelijkrichten levert stroomverlies op. Men moet dus weten of de meters voor of na het gelijkrichten geplaatst zijn. Voor Amsterdam is dit vóór het gelijkrichten en voor Rotterdam er na. De vergelijking per wagenkilometer gaat ook hier mank door de eerder gesignaleerde verschillen.

Jaarlijkse wagenkilometer-prestatie per rijtuig en per bus.

De heer Westra heeft hier weer gebruik gemaakt van het begrip wagenkilometer, waartegen bezwaren zijn ontwikkeld. Zonder meer is het aantal rijtuigen en bussen niet te gebruiken. De aantallen zijn een inventarisatie van aanwezige wagens. In 1958 waren alle drie steden aan het moderniseren. Niet meer gebruikte, maar nog wel aanwezige rijtuigen werden dus meegenomen. Voor de ene stad lag dit anders dan voor de andere.

Wat de bussen betreft moet er allereerst op worden gewezen dat Rotterdam veel bussen heeft die voor groepsvervoer dienst doen. Ook werden in 1958 veel nieuwe bussen ontvangen van grote bestellingen, die in de loop van 1959 wegens uitbreidingen van de steden en dus van de lijnen moesten worden gebruikt. Voor de verschillende steden ligt een verschil in de verschillen.

Voor de jaarlijkse prestatie van de eenheden is tenslotte de zwaarte van de spits van groot gewicht en deze zwaarte is niet voor de drie steden gelijk.

Resultaten.

In deze opstelling maakt de heer Westra een grote fout.

Arbeidstijdverkorting in de detailhandel

De discussie met betrekking tot de arbeidstijdverkorting in de detailhandel is in „E.-S.B.” reeds tot zulk een lengte uitgegroeid, dat men zich nog slechts met een zekere schroom in het debat mengt. Dat is nochtans noodzakelijk, omdat de wijze waarop het vraagstuk wordt aangesneden niet steeds zonder bedenking is. Het doet de toehoorder vaak de vrees bekruipt, dat niet allen onder hen die op dit terrein hun stem laten horen ook evenzeer kennis dragen van de dagelijkse praktijk van verkopen en ondernemen in het winkelbedrijf. Het is immers juist die kennis, welke tezamen met een objectieve instelling, de voorwaarde vormt om in een wetenschappelijk periodiek vruchtbaar te kunnen discussiëren over de economische politiek die met betrekking tot de winkelsluiting dient te worden gevolgd.

Het debat zou in dit blad geëindigd zijn met het naschrift van Drs. Oostindie op een ingezonden stuk van Mr. Leyendekkers ¹⁾, ware het niet dat Prof. Van der Velden het wederom heeft geopend. Wij zijn — onze conclusies vooropstellend — van mening dat de laatstgenoemde auteur in diens artikel ²⁾ in wel bijzonder sterke mate onder de indruk lijkt te zijn gekomen van argumenten die pleiten vóór handhaving van de winkelenstellingsduur, argumenten die bovendien lang niet alle steek houden.

Het is allerm minst de bedoeling, Prof. Van der Velden in ons artikel op de voet te volgen; wij willen langs de hoofdlijnen van zijn betoog slechts aantonen dat dit vraagstuk belangrijk genuanceerder en gecompliceerder is dan de auteur ons wil doen geloven. Die verwickeldheid vloeit op begrijpelijke wijze voort uit de zo samengestelde structuur van de detailhandel. De kritische kanttekeningen bij het artikel van Prof. Van der Velden zullen geschieden aan de hand van diens hoofdstellingen, te weten: a) de detailhandel zal er voortdurend naar moeten streven de openingsuren aan te passen aan het kooppatroon van de consumenten; b) de verplichte zaterdagmiddagsluiting heeft bezwaren uit rentabiliteitsoogpunt en c) zij wordt ook door het personeel onvoldoende op prijs gesteld.

¹⁾ Zie „Werktijdverkorting en detailhandel”, door Mr. O. Leyendekkers in „E.-S.B.” van 12 oktober 1960.

²⁾ Zie „De vijfdaagse werkweek in de detailhandel” door Prof. Dr. P. L. van der Velden in „E.-S.B.” van 25 januari 1961.

(vervolg van blz. 309)

Neemt hij voor de kosten per gereden kilometer de som van tram en bus bij elkaar, voor de opbrengsten per gereden kilometer neemt hij vermoedelijk slechts de opbrengst van de bus en de gereden buskilometers. Het verlies per gereden kilometer is daardoor te hoog geworden. Een eenvoudige berekening had de heer Westra op deze fout kunnen wijzen. Indien namelijk de genoemde verliezen per gereden kilometer worden uitgedrukt in een percentage van de opbrengst per gereden kilometer, dan volgen daaruit de volgende percentages: Amsterdam 52,5, Rotterdam 30 en Den Haag 33. Deze percentages zouden leiden tot de volgende verliezen:

Voor Amsterdam bij een opbrengst van f. 24,3 mln. een verlies van f. 12,7 mln.

Voor Den Haag bij een opbrengst van f. 21,1 mln. een verlies van f. 7 mln.

Aanpassing aan het kooppatroon van de consument.

Zodra een verkorting van de winkelenstellingstijden aan de orde wordt gesteld, volgt steevast het adagium „de Klant is Koning” en daarmee schijnt dan vastgesteld te zijn dat de winkelenstellingstijden niet (verder) mogen worden ingekort. Deze wat simpele bewijsvoering deed twee generaties geleden opgeld bij de zondagsluiting, zij werd tot 1941 gebruikt met betrekking tot de zaterdagavondsluiting, men voerde haar na de tweede wereldoorlog aan bij de verplichte halve-dag-sluiting en zij wordt ook thans weer als een deus ex machina ten tonele gebracht.

De Klant is Koning. Inderdaad, maar dan toch een constitutioneel vorst, die als iedereen aan de economische spelregels is onderworpen. Zodra de consument relatief verzwaarde eisen stelt met betrekking tot de diensten die de detailhandel moet verrichten — zoals relatief lange openstellingstijden — dan krijgt hijzelf daarvoor vroeger of wat later de rekening in de vorm van verhoogde prijzen gepresenteerd. Men kan dit bij verschillende detailhandelsvormen in de Verenigde Staten als duidelijke voorbeelden waarnemen.

Bovendien is onze Koning Klant er bij deze discussies nog nimmer op geweest, dat hij bij het rouleren weliswaar duurder en langer bediend wordt, maar niet zelden ook slechter. De mening heeft ten onrechte wel postgevat, als zou de ont koppeling slechts in het kleinbedrijf problemen oproepen en daar tot één onontkoombare en gewenste sanering bijdragen. Dit vraagstuk wordt namelijk beheerst door het aantal in gelijke richting gespecialiseerde verkooppersoneelsleden, waartussen gerouleerd kan worden. Het is mogelijk dat de winkelvestiging zo klein is dat het fysiek onmogelijk is een rouleersysteem toe te passen; het is ook moeilijk toepasbaar bij het middengrote detailbedrijf dat verschillende artikelgroepen voert; het is tenslotte evenzeer bezwaarlijk voor de grote winkelvestiging, zodra daar het bedienend personeel in onderling sterk verschillende richting is gespecialiseerd. Het aan te trekken „part-time” personeel, dat als een panacee wordt aangegrepen, versterkt in grote lijnen nog het effect dat de ont koppeling van winkelenstellingstijden en winkelwerkstijden heeft: het bevordert die bedrijfsvormen, en vooral

Voor Rotterdam bij een opbrengst van f. 26,4 mln. een verlies van f. 7,9 mln.

Deze cijfers kloppen niet met de opgegeven verliezen.

Slotbeschouwing.

Het is duidelijk dat een vergelijking zonder meer niet goed mogelijk is. Slechts het beschouwen van de tendenties over een groot aantal jaren biedt een mogelijkheid van vergelijken, waarbij rekening gehouden moet worden met het karakter van de stad en haar ontwikkeling. Iedere stad heeft immers haar eigen bouwwijze. Uit deze bouwwijze volgt het lijnenpatroon en het lijnenpatroon bepaalt de tariefstructuur.

Amsterdam.
Den Haag.
Rotterdam.

G. V. B.
H. T. M.
R. E. T.

de grótere bedrijven daaronder, waar de horizontale verbijzondering der verkoopkrachten (zo deze al aanwezig zijn) het geringste is en plaatst de overigen in een strafklasse. Koning Klant, ten behoeve van wie zoveel raadslieden spreken, krijgt dan een kostbaarder en — bij bedieningswinkels — een steeds minder deskundige en gespecialiseerde bediening in het vooruitzicht gesteld.

De gedachte dat de koopgewoonten der consumenten in beginsel onaantastbaar zijn, is even onjuist als de idee dat de consumenten voortdurend moeten worden heropgevoed. De vrijheid van consumptie krijgt immers eerst haar volle zin en betekenis, zodra aan de koopgewoonten zekere — wijde — grenzen zijn gesteld. Het staat dan ook allerminst vast dat de evolutie van de koopgewoonten — met name wat de kooptijden betreft — uitsluitend passief behoort te worden gevolgd. Dit geldt ook voor het kopen op zaterdagmiddag. Hieronder zal nog worden betoogd, dat een bewuste verschuiving naar andere dagen van de week mogelijk en succesvol is gebleken.

Overigens zijn er tal van factoren aan te wijzen, die de omzet van de zaterdagmiddag reeds in belangrijke mate (naar de ochtend) hebben verplaatst of zullen verplaatsen. De zaterdagochtendsluiting in vele andere bedrijfstakken heeft al een grotere betekenis gekregen en in de toekomst moet een belangrijke invloed worden verwacht van de verplaatsing o.a. der sportbeoefening naar de zaterdagmiddag, een verplaatsing waarvoor overigens allerhande sociale en religieuze overwegingen pleiten. In het algemeen kan vermindering van de wekelijkse omzetzop op het week-einde bovendien nog worden verwacht van de toenemende overgang van week- op maandbetalingen van het loon of salaris.

Sommigen die de starheid van het kooppatroon aangrijpen als argument voor het rouleersysteem, maken tegelijkertijd propaganda voor een nieuwe koopgewoonte: „het zaterdagmiddagwinkelen als vrije-tijdsbesteding voor het gezin”. Indien men bijv. enigermate de anglo-amerikaanse verhoudingen kent, dan weet men dat dit in zekere zin als don quichotterie moet worden bestempeld. Overigens geldt ook voor de niet te verwezenlijken suggestie van Prof. Van der Velden met betrekking tot de vrijdagochtend en -avond, dat hierdoor de verwarring ten aanzien van de winkelopenstellingstijden nog slechts wordt vergroot.

Het rentabiliteitsaspect.

Het rentabiliteitsaspect dat door Prof. Van der Velden vervolgens in beschouwing wordt genomen, heeft hem gebracht tot een wat eenzijdige voorstelling van zaken. De auteur stelt dat bij invoering van de verplichte zaterdagmiddagsluiting „... ook zou worden ingevoerd een vijfdaagse werkweek voor de omvangrijke kapitaalsinvesteringen, die in de winkelbedrijven en voorraden zijn gedaan”. Prof. Van der Velden is in dit verband van mening, dat die investeringen daardoor groter moeten zijn dan anders het geval was. Immers, eenzelfde fysieke omzet moet dan in kortere tijd worden verwerkt en het noodzakelijke gevolg daarvan zal volgens de auteur een capaciteitsvergroting moeten zijn.

Wij wijzen er om te beginnen op, dat dit voor de voorraden uiteraard niet geldt. Met betrekking tot de (overige) capaciteitsoffers gaat de auteur goeddeels aan het optreden van volgtijdelijke overcapaciteit voorbij, terwijl hij anderzijds de elasticiteit der koopgewoonten onderschat. Gedurende 1960 was de zaterdagochtendsluiting nog niet of nauwelijks bij enige bedrijfstak in zwang en tóch werd er

op zaterdagochtend reeds druk gewinkeld. Dát deel van het kopende zaterdagpubliek is dus door allerhande oorzaken wat vrijer in de keuze van de kooptijden en koopdagen. Het is aangetoond dat deze klanten zich wat de niet-levensmiddelen betreft, door de drukte van de zaterdag en door speciale acties zoals vrijdagaanbiedingen op succesvolle wijze voor een gedeelte naar andere dagen van de week laten leiden, en zo tot ontlasting van de zaterdag bijdragen.

Veel belangrijker is evenwel, dat de zaterdagen in het jaar sterke onderlinge verschillen in druktebeeld vertonen. Uiteraard dient de winkelcapaciteit, althans benaderend, op die top der hoogste zaterdagen te zijn berekend en dat houdt in dat, buiten de vier of vijf uitzonderlijk drukke, op alle overige zaterdagen een zekere overcapaciteit aanwezig is welke een inkrimping van de openstellingstijd veroorzaakt. Wat de top-zaterdagen betreft, kan men zich zeer wel de oplossing voorstellen dat op die dagen de winkels wél 's middags geopend zijn, zoals in de St. Nicolaasweek thans ook met de maandagmorgen het geval is. Ook kan men, zoals in sommige gebieden van West-Duitsland met het oog op de periodiciteit der loon- en salarisbetalingen geschiedt, eens in de maand de gehele zaterdag geopend blijven. Tal van tussenoplossingen en overgangsmaatregelen zijn hier denkbaar.

Anderzijds gaat Prof. Van der Velden uiterst lichtvoetig heen over de stijging der personeelskosten; zelfs thans is na de traditioneel rustige februari maand nog nauwelijks van enige ervaring op dit terrein sprake, waaruit zou kunnen worden geconcludeerd dat deze stijging gering zal zijn. Omdat de personeelskosten het leeuwedeel der exploitatiekosten uitmaken, is overigens een geringe procentuele stijging dáár van veel grotere betekenis dan bijv. bij de huisvestingskosten. Men verlieze in dit verband ook niet de kostenstijgingen uit het oog, welke voortvloeien uit de ingewikkelde organisatie die nodig is om een commercieel verantwoord rouleersysteem vlot te laten lopen.

Ook wordt nog wel een ander argument gehoord: door het rouleersysteem kan een betere aanpassing aan het algemene kooppatroon worden verkregen en daarmee omzetzijging. Indien dit waar zou zijn, dan kan de verplichte zaterdagmiddagsluiting, met de daarmee gepaard gaande omzetverkleining, tóch nimmer een capaciteitstekort bij de detailhandel oproepen. De stelling is echter in haar algemeenheid inderdaad onjuist: de schrijver heeft namelijk geen enkel bewijs voor zijn stelling dat relatieve verlenging van de winkelopenstellingsduur tot gevolg heeft dat een groter deel van de gezinsbestedingen over de detailhandel wordt geleid. Dit is overduidelijk niet het geval in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. In West-Duitsland is niets van het omgekeerde te bespeuren: de levensmiddelenbranche liet er bijv. in 1960 een grotere jaarlijkse stijging (7 pCt.) zien dan in Nederland.

Het argument wordt ook wel gemodificeerd en dan wijst men — post hoc, ergo propter hoc — op de sterke positie van het postorderbedrijf bij onze oosterburen. Deze detailhandelsvorm had daar echter reeds in 1956 — in dit jaar werd met de zaterdagmiddagsluiting een begin gemaakt — een krachtige positie veroverd. De jaarstijging van de postorderomzetten is in West-Duitsland met 30 pCt. in 1960 niet groter dan in Nederland en de recente snelle groei en preponderante betekenis van de postorderverzendbedrijven in het Verenigd Koninkrijk heeft plaats gevonden zonder algemene winkelsluiting op zaterdagmiddag.

Het deel dat van de gezinsbestedingen over de detailhandel wordt geleid, is goeddeels constant indien men korte perioden beschouwt; het percentage is onder andere afhankelijk van de industrialisatie- en urbanisatiegraad, de welvaart(-spreiding), de geografische en beroepsstructuur van het land enz. Onderzoekingen die wij hebben verricht, tonen aan dat de verkortingen van de winkelopenstellingstijd van 65 uur tot 45 uur zelfs gepaard gingen met een langzame stijging van dit percentage. Waarmee echter allerminst gezegd wil zijn, dat hiertussen wel een rechtstreeks verband zou bestaan.

De voorkeur van het winkelpersoneel.

De opvatting die de auteur met betrekking tot het verlagen van het verkooppersoneel naar de vrije zaterdagmiddag huldigt, geeft slechts een schijnverklaring: indien er geen sprake is van een spoedige invoering van de zaterdagmiddagsluiting, dan is het „begrip” voor de noodzaak van de winkelopenstelling op die middag wellicht niet veel meer dan resignatie. Indien Prof. Van der Velden gelijk heeft, waarom dan een rouleersysteem aangekondigd dat zoveel lange weekends per jaar omvat?

Het is op zijn minst aan twijfel onderhevig of het geoorloofd is op grond van een enkel Engels onderzoek verstrekkende generalisaties betreffende het Nederlandse verkooppersoneel te maken. Een ander facet is het volgende:

men is er zich in werknemerskringen van bewust dat (op den duur) slechts bij koppeling van de winkelopenstellingstijden en winkelwerktijden enige controle op de naleving mogelijk is. Bovendien bestaat slechts bij koppeling de zekerheid dat deze sociale verworvenheid ook in onverhoopt kwade tijden behouden zal blijven.

Besluit.

Wij zullen het thans bij deze enkele opmerkingen laten. Bedoeld werd aan te tonen, dat het vraagstuk van het al dan niet koppelen van werktijden aan openstellingstijden gecompliceerder is dan het artikel van Prof. Van der Velden doet vermoeden. De prent van de winkelopenstelling is door hem wat eenzijdig getint en wij beoogden niet anders dan met enkele contrasterende kleuren de werkelijkheid wat meer realistisch weer te geven.

Gehoopt moet worden, dat zulks tot een verdieping van het inzicht en tot grotere voorzichtigheid bij het trekken van conclusies aanleiding zal geven. Het is begrijpelijk dat Prof. Van der Velden bij een eerste benadering van het vraagstuk der winkelopenstellingstijden de accenten wat zwaarder heeft gelegd, doch naarmate het inzicht groeit, zullen de verschillende argumenten meer in de juiste verhouding tot hun recht komen. Datzelfde inzicht en die wijsheid wensen wij de commissie toe, welke het aan de S.-E.R. in dezen gevraagde advies zal helpen formuleren.

Amsterdam.

Drs. A. C. R. DREESMANN.

NASCHRIFT

De heer Dreesmann stelt, dat voor een discussie in dit tijdschrift over de economische politiek met betrekking tot de winkelsluiting twee voorwaarden moeten zijn vervuld: a) kennis van de dagelijkse praktijk van verkopen en ondernemen in het winkelbedrijf, en b) objectieve instelling. Ik sluit mij hierbij gaarne aan. Wat de eerste voorwaarde betreft, is het voor de informatie van de lezer wellicht dienstig alsnog te vermelden, dat ik bij het schrijven van mijn artikel kon steunen op de praktijk van een meer dan 90 jaar oud grootwinkelbedrijf. De tweede voorwaarde, objectiviteit, is t.a.v. economische politiek mogelijk voor zover het gaat om de keuze van de middelen om een bepaald doel te bereiken. Wat ik in mijn artikel heb verdedigd is de keuze van het rouleersysteem als middel ter bereiking van de invoering van de vijfdaagse werkweek voor het verkooppersoneel onder handhaving van het dienstbetoon aan de klanten en de rentabiliteit van het bedrijf.

Het is niet duidelijk, in hoeverre de heer Dreesmann dit doel onderschrijft, met name wat betreft het dienstbetoon aan de klant, hoewel hierbij ook misverstanden in het spel zijn. Ten onrechte meent de heer Dreesmann dat ik in de klant een absoluut vorst zie en uit dien hoofde een beperking van het aantal openingsuren zou afwijzen. Letterlijk heb ik echter gesteld, dat de winkels niet open moeten zijn op elk moment, dat een individuele consument dit zou verlangen, maar wel op elk moment dat het *algemene* kooppatroon dat als *doelmatig* aanwijst.

Het gaat dus primair niet om het *aantal* openingsuren, maar om de vraag op welke uren de winkels — gegeven het algemene kooppatroon — geopend moeten zijn. De heer Dreesmann gaat voorbij aan het feit, dat de bestaande openingsuren niet doelmatig zijn, omdat er te weinig gelegenheid tot winkelen is zowel voor hen, die een volledige dienstbetrekking hebben, als voor hen die in gezinsverband willen winkelen. Om deze reden heb ik in overweging gegeven op

de stille vrijdagmorgen te sluiten en daarvoor een vrijdagavondopening in de plaats te stellen. De heer Dreesmann geeft geen argumenten, waarom dit niet te verwezenlijken zou zijn. Voor verwarring is weinig gevaar, omdat de vrijdagmorgen, behalve in de levensmiddelensector, nu reeds weinig klanten trekt en in tal van gemeenten al een koopavond bestaat. Verwarring is veeleer te vrezen, wanneer de winkels nu eens wel en dan weer niet op zaterdagmiddag geopend zouden zijn, zoals de heer Dreesmann voorstelt. Zaterdagmiddagsluiting, door de heer Dreesmann bepleit, zou betekenen dat voor hen die een vijfdaagse werkweek hebben als enige winkeltijd de zaterdagmorgen zou overblijven en dat aan hen, die geen vrije zaterdagmorgen hebben, zelfs de enige koopmogelijkheid wordt ontnomen. Het zouden geen wijze, maar onwijze grenzen zijn, die men aldus aan de koopmogelijkheid zou stellen.

De heer Dreesmann heeft niet de redenen bestreden, waarom de zaterdagmiddag — ook na mogelijke verschuivingen naar de zaterdagmorgen — waarschijnlijk niet kan worden gemist, doch heeft als enige negatieve factor de verplaatsing van de sportbeoefening naar de zaterdagmiddag aangevoerd. Het is echter opmerkelijk, dat in landen met van ouds sportbeoefening op zaterdag de winkels niettemin op zaterdagmiddag open zijn. Ieder die de Amerikaanse winkelcentra op zaterdag kent, weet welk een belangrijke functie die dag — naast de avondopeningen — voor de zgn. „family shopping” vervult. Het is dan ook niet duidelijk, waarom de heer Dreesmann het don quichotterie zou vinden, indien de Nederlandse detailhandel ook met deze wensen van de consument rekening zou houden.

De heer Dreesmann heeft ten onrechte uit mijn artikel gelezen, dat ik het kooppatroon als star beschouw. In feite heb ik echter ervoor gepleit de openingsuren *voortdurend* aan te passen aan het kooppatroon van de consument.

Hoewel men daarmee tot nu toe in geen enkel land

fundamentele veranderingen in het kooppatroon heeft weten te bereiken, is er uiteraard geen enkel bezwaar tegen indien men niettemin wil trachten door financiële prikkels de consumenten ertoe te brengen op andere dagen dan de drukste omzetzdagen te winkelen. Wel moet men bezwaar maken tegen het voorstel door de winkels op zaterdagmiddag te sluiten de consumenten te dwingen op voor hen ongeschikte momenten te winkelen. Voor een deel van zijn bestedingen zal de consument zich (moeten) laten dwingen (en zal daarmee op zaterdagmorgen een capaciteitstekort in de winkels ontstaan), doch voor een ander deel zal hij bij gemis aan geschikte winkelmogelijkheden bestedingen nalaten of op andere wijze dan via de detailhandel doen.

Dat in het verleden de vermindering van het aantal openingsuren in Nederland niet heeft geleid tot een vermindering van het percentage van het nationaal inkomen, dat in de detailhandel wordt besteed, wil niet zeggen, dat dit percentage constant zal blijven bij een *verdere* vermindering van het aantal openingsuren onder andere omstandigheden en het vervallen van de voor de consument meest geschikte winkelluren. Aanpassing aan het algemene kooppatroon zal nodig zijn om bij stijgende welvaart bedoeld percentage op peil te houden. In tegenstelling tot hetgeen de heer Dreesmann stelt, geven recente Duitse onderzoeken een duidelijke aanwijzing dat de detailhandelsomzet door de zaterdagmiddagsluiting wordt geschaad. Ik houd dan ook staande, dat aanpassing aan het kooppatroon van de consumenten in het belang is van de rentabiliteit van de detailhandel, niettegenstaande de daaraan verbonden kosten.

Ik heb gesteld, dat deze kosten lager zijn dan bij een normale loonronde en het is onbegrijpelijk, dat de heer Dreesmann dit te „lichtvoetig” acht, alleen omdat er nog geen ervaring op dit terrein bestaat. Bij de zaterdagdrukte gaat het beslist niet om 4 of 5 zaterdagen per jaar. Kiest men voor zaterdagmiddagsluiting met een klein aantal uitzonderingen, en verplaatst de omzet zich daardoor in belangrijke mate naar de zaterdagmorgen, dan zal de capaciteit van de winkels moeten worden vergroot. De drukte in de Duitse winkels op zaterdagmorgen toont dit aan. Zulks zal wel degelijk ook grotere investeringen in voorraden vereisen, waar daartoe het aantal winkelvestigingen moet worden vergroot. De volgtijdelijke overcapaciteit ten opzichte van de andere dagen van de week zullen dan nog groter worden en van meer betekenis zijn dan thans de volgtijdelijke overcapaciteit op relatief stille zaterdagen. Bij zaterdagmiddagsluiting zullen echter niet alleen de

investeringskosten stijgen, maar ook de personeelskosten, indien men op zaterdagmorgen een groter aantal klanten dan thans wil helpen.

Vergelijken wij de zaterdagmiddagsluiting met het rouleersysteem dan geeft dit laatste een beperkte stijging van de personeelskosten met maximale verkoopkansen, terwijl de zaterdagmiddagsluiting zowel hogere investerings- en personeelskosten als verlies van verkoopkansen veroorzaakt. Een interessant aspect is de kwaliteit van de bediening. De ervaringen met vast part-time personeel weerspreken de stelling van de heer Dreesmann, dat het rouleersysteem tot vermindering van de service moet leiden. Gehuwde part-timers tonen in de regel meer verantwoordelijkheidsgevoel, hebben zelf meer ervaring als klant en verdiepen zich daardoor beter in de vraag, waaruit de voorlichting moet bestaan. Vergelijkt men hiermede de service bij beperking van het aantal openingsuren en het vervallen van de meest geschikte koopuren, dan realiseren men zich dat de consumenten alsdan gehaaster moeten winkelen en veelal genoeg moeten nemen met de keuze uit het beperkte assortiment dat men in de buurt vindt.

Wat betreft de personeelsaspecten blijkt bij de heer Dreesmann een misverstand te zijn gerezen. Hoewel in de detailhandel een gelijke werktijdenregeling als in andere bedrijfstakken niet mogelijk is, geeft het rouleersysteem een benadering van deze regeling, die in bepaalde opzichten aantrekkelijker is dan de zaterdagmiddagsluiting omdat:

- daarbij een aantal zaterdagen per jaar wel volledig vrij zijn;
- een gehele vrije dag meer waard is dan twee halve vrije dagen;
- winkelpersoneel ook moet kunnen winkelen.

Het is duidelijk, dat de controle op de naleving van de winkelwerktijden het best gegarandeerd is door de openstellingstijden daaraan gelijk te maken, doch het lijkt overdreven dat een controle zonder koppeling van winkel- en werktijden onmogelijk zou zijn. Het is verder in strijd met de historische ontwikkeling, te vrezen dat gedurende depressies verlenging van de arbeidstijd zal optreden. Zoals ik in mijn artikel heb betoogd, is het juist in het belang van het personeel winkel- en werktijden te ontkoppelen, omdat dit de voorwaarde is voor (verdere) arbeidstijdverkorting.

Samenvattend mogen wij stellen, dat het rouleersysteem beter dan de zaterdagmiddagsluiting de belangen van consument, personeel en rentabiliteit van de detailhandel op evenwichtige wijze tot hun recht doet komen.

Baarn.

Prof. Dr. P. L. VAN DER VELDEN.

BOEKBESPREKINGEN

Dragoslav Avramovic (assisted by Ravi Gulhati): Debt servicing capacity and postwar growth in international indebtedness. The Johns Hopkins Press, Baltimore 1958, 228 blz., \$ 5.

Dragoslav Avramovic and Ravi Gulhati: Debt servicing problems of low-income countries, 1956-1958. The Johns Hopkins Press, Baltimore 1960, 74 blz., \$ 2,50.

Men kan zich voorstellen dat iemand tracht alle Nederlandse ondernemingen te rangschikken naar het criterium van kredietwaardigheid, vervolgens onderzoekt in welke

mate deze ondernemingen sinds 1945 met geleend vermogen hebben gefinancierd en dan beziet, of de ontwikkeling van de werkelijke kredietopneming en de kredietwaardigheid parallel lopen. Dat bij een dergelijk onderzoek vele knopen op zeer arbitraire wijze moeten worden doorgehakt, is duidelijk. Wanneer de schrijvers van de hier te beschouwen boeken dan geprobeerd hebben een soortgelijk onderzoek te doen naar de „solvabiliteit” van 52 landen, is het aantal en de omvang van de doorgehakte knopen zo groot, dat de resultaten van de studie noodzakelijkerwijze van betrekkelijke waarde moesten worden.

Een naar het oordeel van de schrijvers theoretisch aantrekkelijker studie, te weten een onderzoek naar de ontwikkeling van de buitenlandse schuld en de solvabiliteit van de landen afzonderlijk, werd verworpen: de beschikbare cijfers zijn onvolledig en niet steeds vergelijkbaar; vergelijking van de kredietwaardigheid van verschillende landen zou een oordeel vereisen over het belang van de groei van het nationaal inkomen, de besparingen, de export enz. voor de solvabiliteit van een land, iets waar schrijvers zich niet graag aan wagen. Daarnaast zijn er belangrijke economische variabelen, die niet meetbaar zijn (bijv. de mogelijkheid tot het voeren van de gewenste economische politiek!).

In hoeverre deze bezwaren nu werden ondervangen door de onderzochte landen — ingedeeld naar zeer ruwe criteria — te rangschikken in volgorde van kredietwaardigheid op basis van bepaalde verhoudingscijfers, is zeer de vraag. De lezer wordt trouwens voortdurend gewaarschuwd voor de slechts zeer ruwe benadering, die de tabellen, grafieken en conclusies eigenlijk representeren. De verhoudingscijfers die de basis vormen voor de solvabiliteitsbeoordeling zijn achtereenvolgens: de relatie van de renten en aflossingsbetalingen op buitenlandse schuld tot het nationaal inkomen, de nationale besparingen, de overheidsinkomsten en de inkomsten uit buitenlandse handel. De kredietwaardigheid van een land wordt immers naar het inzicht van de schrijvers uiteindelijk beperkt door: 1. de omvang van het inkomen en de besparingen die voor rente- en aflossingsbetalingen naar het buitenland afvloeien en 2. de mate waarin de voor deze inkomens/vermogenstransfer benodigde valuta beschikbaar zijn ¹⁾. Een bespreking van de kwetsbaarheid van de betalingsbalans der besproken landen vormt dan ook een belangrijk deel van de studie.

Met de voorbehouden van de schrijvers voor ogen is het interessant de inhoud van enkele der ruim 40 tabellen aan te geven: de buitenlandse overheidsschuldpositie van 52 landen per 31 december 1955; de na-oorlogse groei van het reële inkomen per hoofd; de verhouding tussen rente en aflossing op buitenlandse schuld en ontvangsten op lopende rekening van de betalingsbalans; veranderingen in de exportstructuur van een aantal debiteurlanden, evenals het aandeel van grondstoffen in het totale exportpakket en vele andere belangrijke gegevens.

Enkele conclusies tenslotte luiden:

- de omvang van rente- en aflossingsbetalingen op overheids- en private buitenlandse schuld is van 1948 tot 1955 met ongeveer 80 pCt. toegenomen (in constante prijzen);
- de meeste debiteurlanden zagen hun toegenomen buitenlandse schuldverplichtingen gepaard gaan met een toeneming van de solvabiliteit;
- de groei van het inkomen was groter in Afrika en Zuid-Amerika dan in Azië;
- daar de debiteurlanden een groeiend inkomen uit het buitenland genoten, zulks gezien na aftrek van hun buitenlandse schuldverplichtingen, konden zij steeds meer binnenlandse consumptie en investeringen uit de buitenlandse handel financieren;

¹⁾ Hierbij moet worden opgemerkt dat internationale kredietverlening voor een periode korter dan 1 jaar niet in de beschouwing is betrokken.

→ ten gevolge van een grote toeneming van het middellange internationale krediet, bestaat een te groot deel van de lasten der buitenlandse schuld uit aflossingen (voor Zuid-Amerika in 1958: 83 pCt.!).

²⁾ s-Gravenhage.

E. L. BERG.

GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

In een tempo, dat menigeen die weleens met de Staat als debiteur te maken heeft gehad, heeft verbijsterd, heeft de Regering het revaluatieverlies aan De Nederlandsche Bank vergoed. Misschien, dat de omstandigheid, dat de betaling sedert de Centrale Bank in eigendom aan de Staat behoort, eigenlijk een vestzak-broekzaktransactie is, de vlotheid ten goede is gekomen. De Nederlandsche Bank is overigens de enige instelling, die het revaluatieverlies vergoed krijgt, hetgeen ook is te verdedigen omdat de Centrale Bank houdster is van de centrale kas der volkshuishouding. De uitzonderlijke positie van De Nederlandsche Bank zal de handelsbanken, die de laatste jaren eveneens in belangrijke mate bezitsters van valuta zijn, en die toch ook enige schade zullen hebben geleden, beslist jaloers hebben gemaakt.

De keus betreffende de vorm, waarin de schadeloosstelling gerealiseerd zou worden, is eveneens gemaakt. Men heeft geopteerd voor de contante betaling, dus de afschrijving van het verlies aan de debetzijde en de verlaging van 's Rijks tegoed aan de creditzijde, hetgeen tot verkorting van de balans der Nederlandsche Bank heeft geleid. Directe monetaire betekenis heeft dit niet. Enigszins verwonderlijk is de keuze wel omdat de kans tot versterking van de toch wel uitermate zwakke open-marktportefeuille van De Nederlandsche Bank niet is benut. Hier staat tegenover, dat de mogelijkheid tot meer frequent optreden van de Agent op de geldmarkt is vergroot. In het kader van het functioneren van de markt, met name de mogelijkheid tot snellere aanpassing van zich bij de banken steeds wijzigende liquiditeitsbehoeften, zou dit moeten worden toegejuicht. Als de Minister van Financiën zijn draineringspolitiek van de laatste jaren echter op korte termijn verder zou voortzetten en dus met een nieuwe staatslening zou komen, zou ook deze mogelijkheid de bodem worden ingeslagen. In elk geval heeft de Minister door toepassing van de methode der contante betaling zijn vrijheid van toekomstig handelen geheel open gehouden.

De geldmarkt heeft de afgelopen weken een contraire reactie van de revaluatie te verwerken gekregen. In beginsel werkt een opwaardering van een valuta verkrappend. Men zag echter buitenlandse middelen naar Nederland stromen, die grotendeels door De Nederlandsche Bank moesten worden opgenomen, waardoor de guldenkassen der banken werden versterkt en het niet te plaatsen aanbod op de geldmarkt werd vergroot. Het is echter zeer de vraag, of men dit aan de revaluatie van de gulden moet toeschrijven. Eerder is te denken aan de algemene valuta-onrust, die de revaluaties hebben teweeg gebracht en die andere zwakke valuta's in de schijnwerpers der belangstelling hebben geplaatst. Hierdoor is in sommige landen een kapitaalvlucht ontstaan.

Kapitaalmarkt.

Uit de tot nu toe bekend gemaakte dividendvoorstellen zijn twee tendenties te onderscheiden. In de eerste plaats

worden in vele gevallen de betere bedrijfsresultaten over 1960, althans ten dele, getransformeerd in hogere dividenden. In de tweede plaats schijnt er een neiging te bestaan meer uitkeringen in de vorm van aandelen te doen plaatsvinden. A.K.U., Hazemeyer, Nederlandsche Handel-Maatschappij, Krasnapolsky, Handelscompagnie, Hollandse Beton, Koninklijke Petroleum — het is een volkomen willekeurige greep — hebben alle hetzij stockdividenden of bonusaandelen ter beschikking gesteld. In beide gevallen wordt het nominale aandelenkapitaal vergroot, waardoor een zekere wijziging wordt gebracht in de financieringsstructuur van de desbetreffende ondernemingen. Het kan tevens de toekomstige winstuitkeringen beïnvloeden. Misschien moet men hierin de vooruitgeworpen schaduw zien van de a.s. wijziging in de vennootschapsbelasting, die de mogelijkheid tot uitkering vergroot.

Op de beurs kan een veelheid van uitkeringen in aandelen eveneens invloed gaan krijgen. Vele aandeelhouders zijn nu eenmaal gewend bonusaandelen en stockdividenden te verzilveren. Of dit onder de huidige omstandigheden van honger naar beleggingsmateriaal duidelijk merkbaar wordt is echter nog de vraag.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	29 dec. 1960	H. & L. 1961	10 maart 1961	17 maart 1961
Algemeen	395	450 — 391	438	448
Intern. concerns	564	634 — 555	617	632
Industrie	329	388 — 331	384	388
Scheepvaart	176	223 — 177	205	208
Banken	220	237 — 218	226	231
Handel enz.	149	174 — 150	169	174

Bron: A.N.P. - C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.	29 dec. 1960		10 maart 1961	17 maart 1961
Kon. Petroleum	f. 123,10		f. 141,90	f. 150,70
Philips G.B.	1.183 ^{3/4}		1.214	1.219
Unilever	785		838	854
Hoogovens, n.r.c.	789		944 ^{1/2}	973 ^{1/2}
A.K.U.	486 ^{1/2}		523 ^{1/2}	527 ^{1/2}
Kon. Ned. Zoutind., n.r.c.	1.035		1.390	1.350
Zwanenberg-Organon	870		1.000	994
Rotterd. Droogdok	467		545	570
Robeco	f. 237		f. 242,—	f. 244,—
Amsterd. Bank	392		369	368

ECONOMISCH DRS.

39 jaar, ruime ervaring in het bedrijfsleven, statist. geschoold,

zoekt verandering van werkkring.

Brieven no. E.S.B. 18-2, Postbus 42, Schiedam.

ADVERTEREN

kost geld

*

NIET adverteren

kost veel
meer geld

!

Wat betekent
open
bewaring
van effecten
bij de Kas-Associatie

Bewaring in brand- en inbraakvrije kluisen. Deskundige behandeling der stukken. Verzilvering van coupons en dividenden. Lichting van nieuwe coupon- en dividendbladen. Nazien van uitlotingen en aflosbaarstellingen. Voortdurende administratie. Aansen verkoppen via uw commissienair.

KAS-ASSOCIATIE

spuistraat 172 amsterdam

	29 dec. 1960	10 maart 1961	17 maart 1961
New York.			
Dow Jones Industrials	616	664	676
Restestand.			
Langl. staatsobl. a)	4,20	4,11	4,07
Aand.: internationaal a)	2,80	2,49	
lokale a)	3,38	3,07	
Disconto driemaands schatkist- papier	1,50	1	1

a) Bron: Veertiendaags beursoverzicht Amsterdamsche Bank.

C. D. JONGMAN.

Refereer aan annonces in „E.-S.B.”

Bij de Accountantsdienst is plaats voor enige

assistent-accountants

Afhankelijk van leeftijd, opleiding, ervaring en bekwaamheid geschiedt de aanstelling in een der volgende rangen:

ass.-accountant : (salarisgr. f.4.688,— f.6.462,—),
ass.-accountant A: (salarisgr. f.5.227,— f.7.223,—),
ass.-accountant B: (salarisgr. f.6.367,— f.8.277,—),
ass.-accountant C: (salarisgr. f.6.652,— f.9.267,—).
In genoemde bedragen is de huurcompensatie ad 2 $\frac{1}{2}$ % met een minimum van f.17,40 per maand niet begrepen.

Aanstelling boven het minimum is mogelijk.

De regeling inzake vergoeding van reis- of pensionkosten en verhuiskosten is van toepassing.

Sollicitatiebrieven, welke uitvoerige inlichtingen dienen te bevatten omtrent opleiding, ervaring en huidige salaris, in te zenden aan de chef van het bureau Personeelvoorziening, kamer 331, stadhuis, Rotterdam, binnen 14 dagen onder no. 182.

VAN DER HEEM N.V.

gevestigd te 's-Gravenhage

UITGIFTE van

f 3.000.000.— GEWONE AANDELEN

in stukken van f1.000.-- aan toonder, ten volle delende in de resultaten over het boekjaar 1961 en volgende boekjaren.

Ondergetekenden berichten, dat de **INSCHRIJVING** op bovenvermelde aandelen, uitsluitend voor aandeelhouders, zal zijn opengesteld

op WOENSDAG 29 MAART 1961

van des voormiddags 9 tot des namiddags 4 uur,

tot de koers van **150 pCt.**

bij hare kantoren te **ROTTERDAM, AMSTERDAM** en **'s-GRAVENHAGE**, op de voorwaarden van het prospectus dd. 20 maart 1961. Exemplaren van het prospectus, inschrijvingsbiljetten en, in beperkt aantal, afdrukken van het jaarverslag over 1960 en van de statuten der Vennootschap, zijn bij de kantoren van inschrijving verkrijgbaar.

ROTTERDAMSCH E BANK N.V.

NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V.

Voor vacerende functies
en beschikbare krachten

op hoog niveau zijn de
advertentiekolommen van
„Economisch-Statistische
Berichten” het aangewezen
medium:

1e) Omdat Uw annonce onder de aandacht komt van stafpersoneel in 'de grote bedrijven.

2e) Omdat Uw annonce wordt gelezen door diegenen, die de zakelijk belangrijke beslissingen nemen, of daarbij van grote invloed zijn.

Economist,

preferably with experience in oil, for research and advisory services in Europe. Salary open. Please submit full résumé to H. J. Frank, 9 rue Chanez, Paris 16e.

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verrijn Stuart
Prof. J. Zijlstra.

★

Abonnementsprijs f. 22,50;
fr. p. post f. 23,60; voor studenten f. 19,—; fr. per post f. 20,10.

★

Abonnementen worden aangenomen door de boekhandel en door uitgevers

**DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM**

N.V. „INDUSTRIE”

(voorheen van Lohuizen en Co.)

gevestigd te Vaassen

UITGIFTE van

nominaal f 2.000.000,—

4³/₄ pct. 15-jarige in aandelen converteerbare obligaties,
in stukken groot nominaal f 1000,— aan toonder.

Ondergetekende bericht, dat zij de inschrijving op bovengenoemde obligaties, uitsluitend voor aandeelhouders, openstelt op

WOENSDAG 29 MAART 1961,

van des voormiddags 9 uur tot des namiddags 4 uur,

bij haar kantoren te **Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage en Apeldoorn,**

tot de koers van 100 pct.,

op de voorwaarden van het prospectus d.d. 16 maart 1961.

Prospectussen en inschrijvingsbiljetten zijn verkrijgbaar bij de kantoren van inschrijving.

NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V.

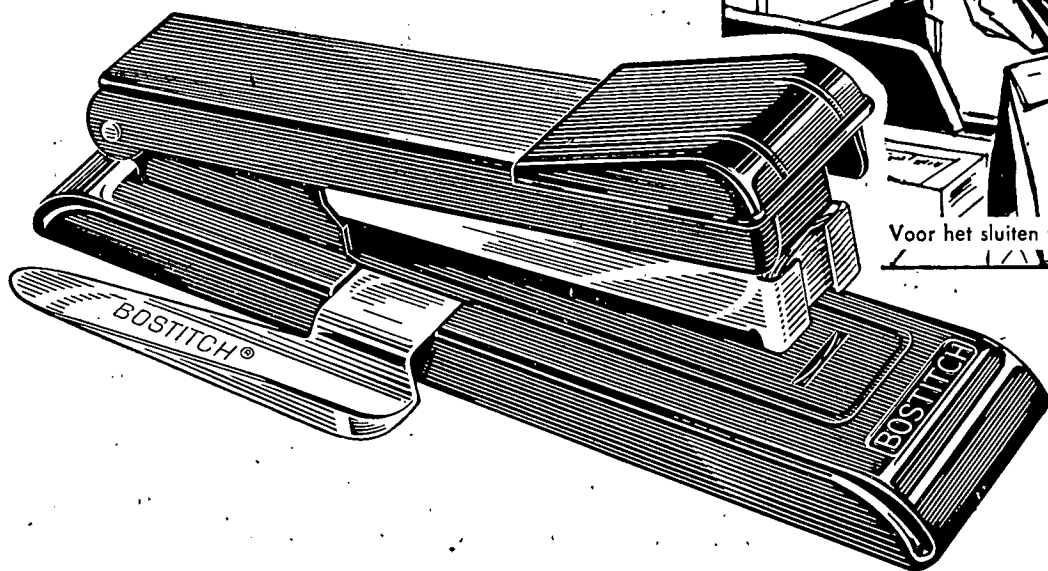
Amsterdam, 16 maart 1961.

Voor het hechten van papieren.

Voor het sluiten van zakjes.

HET hechtapparaat voor het moderne kantoor!

De BOSTITCH B8 kantoorhechtmachine, met handige nietjes-wipper

Hechten met de BOSTITCH B8, met handige nietjes-wipper, gaat sneller en is steviger dan het gebruik van de ouderwetse paperclips, die bovendien een stapel papieren in de linkerbovenhoek meer dan twee maal zo dik maken. En — wat bij elkaar hoort, blijft ook bij elkaar!

Het verwijderen van nietjes is heel eenvoudig, want dit sierlijke hechtapparaat is voorzien van een nietjes-wipper. Hiermede kunt U aan elkaar gehechte papieren ook weer heel gemakkelijk los maken en hergroeperen.

Bruikbaar op zo vele manieren, als hecht tang of — als U voetstuk van de B8 geheel openklapt — als tacker om b.v. papieren op een bord of aan de wand te bevestigen.

Vraagt Uw kantoorboekhandelaar om zo'n handige BOSTITCH B8. Mocht hij ze niet in voorraad hebben vraag ons dan even om adressen van leveranciers in Uw woonplaats.

Voor het verwijderen van nietjes.

Voor tacken.

BOSTITCH
hechtmachines en hechnietjes

hechten beter — hechten sneller

Alleen-importeur:
DEKKER-VERPAKKING N.V.
W.Fenengastraat 21, Amsterdam
Tel. 59765 (4 lijnen)

*geregistreerd handelsmerk

Friesland kunt u bouwen

„Friesland is sinds lang geen geïsoleerd gebied meer. Integendeel, nieuwe grote wegen doorsnijden de provincie in alle windrichtingen en de aansluitingen op overig Nederland zijn goed en worden steeds beter. Elk deel van de provincie is ontsloten en aldus „bouwrijp” gemaakt voor industrialisatie.”

*De Heer J. L. Hoogland;
lid van Gedeputeerde Staten.*

**Als u denkt over een
nieuwe vestiging,
denk dan
aan Friesland!**

Dit zijn de 11 kernen:

Bergum - Dokkum - Drachten -
Harlingen - Heerenveen -
Kootstertille (gem.
Achtkarspelen) -
Leeuwarden - Lemmer -
Oosterwolde - Sneek -
Wolvega.

Inlichtingen worden u verstrekt door:

de Industrialisatie-raad der Friese Kernen, Sophialaan 1, Leeuwarden, tel. (05100) 28144-28145.

HET LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT

vraagt wegens uitbreiding van de afdeling
Algemeen Economisch Onderzoek een

a. Econometrist of een econoom met wiskundige belangstelling

De werkzaamheden liggen op het terrein van het kwantitatief agrarisch-economisch onderzoek.
Salarisgrenzen: f. 669,77 - f. 1.113,77 evt. f. 1.276,77 per maand, exclusief huurcompensatie.

b. Enige middelbare krachten

Vereist: H.B.S. of gelijkwaardige ontwikkeling, diploma Hogere Landbouwschool, belangstelling voor algemeen economische vraagstukken.

De voorkeur wordt gegeven aan degenen die in het bezit zijn van de akte M.O. Economie of Statistisch Analyst.
Salarisgrenzen afhankelijk van opleiding en ervaring van f. 411,84 tot f. 747,77 evt. f. 856,77 per maand, exclusief huurcompensatie.

Brieven met uitvoerige inlichtingen, alsmede met vermelding van de functie waarnaar wordt gesolliciteerd, naar Conradkade 175, Den Haag.

DE NUTSSPAARBANK

te 's-GRAVENHAGE

vraagt een

ECONOMISCH MEDEWERKER

Sollicitaties aan de directie:
RIVIERVISMARKT 5, 's-GRAVENHAGE

Het Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding heeft mogelijkheid tot plaatsing van een administratief-technisch

MEDEWERKER

voor het bedrijfseconomisch onderzoek. Dit onderzoek richt zich o.m. op de betekenis van cultuurtechnische verbeteringen voor het landbouwbedrijf, wat betreft bedrijfsorganisatie, bedrijfsvoering en financiële resultaten. Naast een goede algemene ontwikkeling dienen gegadigden over praktische landbouwkundige kennis te beschikken. Voorts is een gedegen boekhoudkundige opleiding, blijkende uit het bezit van het S.P.D. of eventueel uit het diploma M.B.A. een vereiste.

De voorkeur wordt gegeven aan hen, die praktische ervaring hebben opgedaan met het voeren van bedrijfseconomische boekhoudingen van landbouwbedrijven en over een wiskundige belangstelling of statistisch inzicht beschikken.

Sollicitaties aan het Instituut, Prinses Marijkeweg 17 te Wageningen.

COLLECTIEVE PENSIOEN-VERZEKERING

GEMEENTE SCHIEDAM

Bij de TECHNISCHE BEDRIJVEN
der GEMEENTE SCHIEDAM kan een

ADMINISTRATIEVE KRACHT

worden geplaatst, met interesse voor het maken van analyses van het gas-, water- en elektriciteitsverbruik, van tarieven en van kosten en contracten.

De daarop betrekking hebbende werkzaamheden zullen eerst na een geruime inwerkperiode zelfstandig aan betrokkene kunnen worden opgedragen.

Aanstelling zal geschieden in een rang, afhankelijk van verworven ervaring.

Bij gebleken geschiktheid bestaan promotiemogelijkheden. Vereist wordt het bezit van een eindexamen H.B.S. B (5-jarige cursus), alsmede het bezit van praktijkdiploma „boekhouden”, terwijl gevorderde studie voor M.B.A. of S.P.D. tot aanbeveling zal strekken.

Eigenhandig geschreven sollicitaties dienen binnen 14 dagen na verschijning dezer advertentie te worden ingezonden aan de Directeur der Technische Bedrijven, Dwarsstraat 42 te Schiedam.

MIDDELGROOT AUTOMOBIELBEDRIJF

in het Gooi

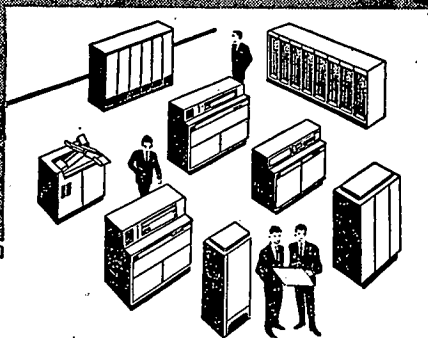
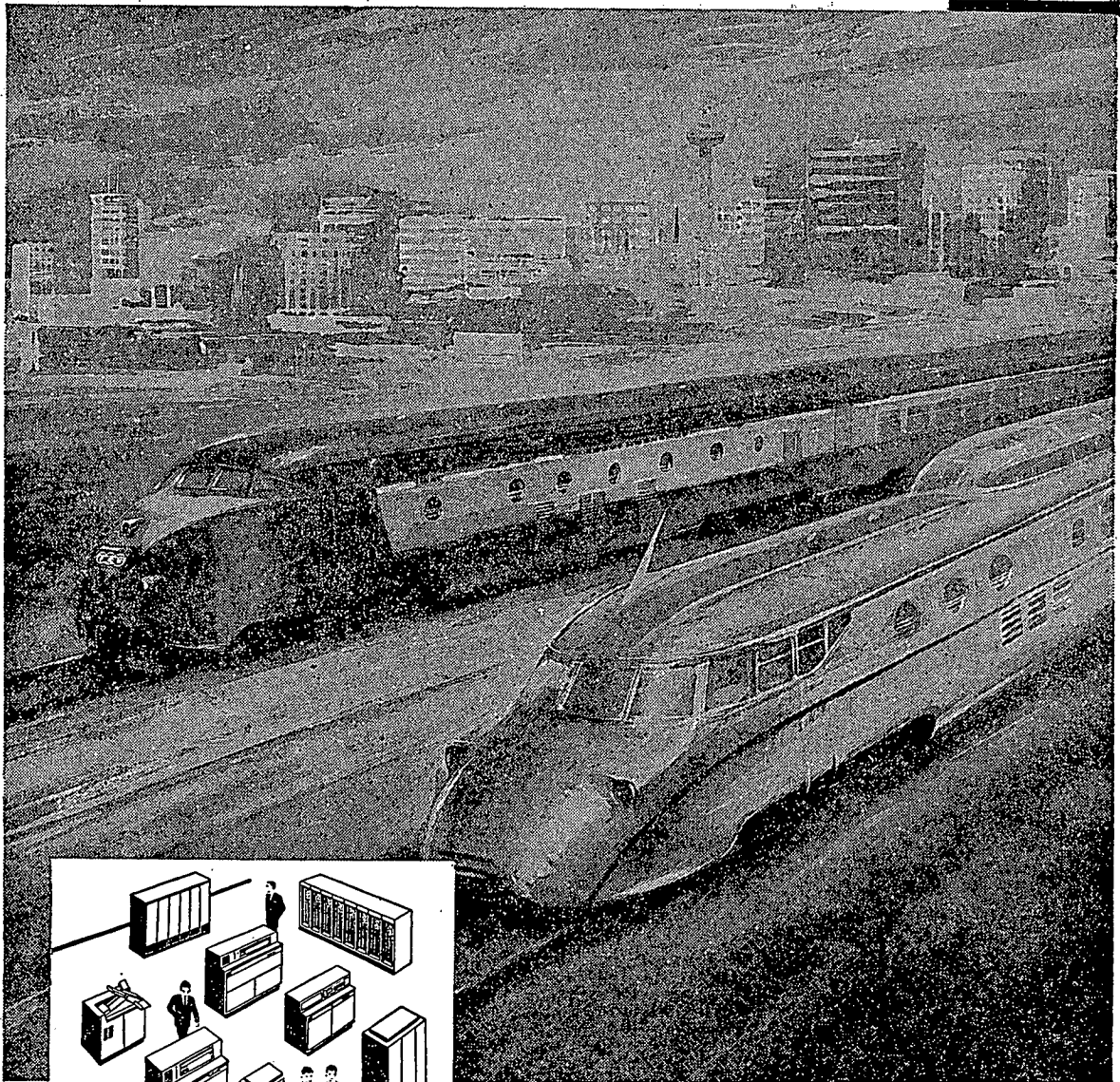
vraagt voor spoedige indiensttreding
een

ADMINISTRATEUR

Diploma S.P.D. en/of M.O. Boekhouden
vereist.

Sollicitaties te richten onder No. E-S.B. 18-1,
Postbus 42, Schiedam.

Bull vooraan in 'n nieuwe wereld.

BULL: óók voor de automatisering van kleine en middelgrote bedrijven! De BULL SERIE 300 maakt klein beginnen mogelijk! De functies: lezen, programmeren, rekenen, afdrukken en ponsen kunnen zonder enige moeite worden uitgebreid. Zo groeit de BULL SERIE 300 met Uw bedrijf; zó kunt U door geleidelijke aanpassing komen tot een integraal informatieverwerkend systeem!

T.E.E.... Trans Europ Express... hypermoderne treinstellen doorkruisen Europa. Hoog ontwikkelde techniek stelt de mens in staat zich snel en comfortabel te verplaatsen. Zijn technisch kunnen is de basis van een nieuwe wereld waarin steeds moderner treinstellen de reisduur zullen bekorten, het comfort zullen vergroten...! De N.S. nemen in deze grootse ontwikkeling - waarbij snelle en feilloze verwerking van ontelbare gegevens van beslissend belang is - een vooraanstaande plaats in. Daarom ook daar BULL's elektronische apparatuur. Ook daar staat BULL in dienst van de vooruitgang...!

Administratie- en Statistiekmachine Mij., N.V.
Vliegtuigstraat 26, Amsterdam-W. - Tel. (020) 18 65 55

Bull